

fıkında derinleşen İbn Teymiyye kendisine sorulan sorulara çok yönlü cevaplar verir, öğrencilerini iyi yetiştirmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmazdı. İlmî münazaralardaki üstün başarısı, hazırcevaplığı ve düşüncelerini rahatlıkla ifade etmesi onun kaynaklarda ortaklaşa zikredilen özellikleridir.

Eserleri. 1. *el-Müntekâ* min aḥbâri'l-Muştafa* (Delhi 1296, 1332; nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, I-II, Kahire 1350-1351/1931-1933, 1398/1978; Beyrut 1398; Riyad 1402, 1403). Eser ayrıca *Müntekâ'l-aḥbâr min eḥâdîsi seyyidi'l-aḥyâr*, *Müntekâ'l-aḥkâm*, *el-Müntekâ min eḥâdîsi'l-aḥkâm* gibi çeşitli adlarla da anılmış ve bunların bazılarının farklı eserler olduğu ileri sürülmüştür. *Kütüb-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden seçilip konularına göre sıralanmış ahkâm hadislerini ihtiva eden eser üzerinde Muhammed b. Ali eş-Şevkânî *Neylül-evṭâr şerḥu Müntekâ'l-aḥbâr* adıyla bir şerh yazmış olup her iki kitap birlikte basılmıştır (Kahire 1297, 1344, 1347, 1357). Ebül-Feth Muhammed b. Abdürreşid b. Mahmûd el-Keşmîrî'nin eser üzerine *Nüzülü men ittekâ bi-keşfi aḥvâli'l-Müntekâ* adıyla yaptığı çalışma, birkaç risâle ile birlikte *el-Müntekâ min aḥbâri'l-Muştafa*'nin kenarında yayımlanmıştır (Delhi 1296, 1332). **2. *el-Muḥarrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*** (I-II, Riyad 1984, 2. bs.). Özellikle talebelerin kolay ezberlemesi için fikhî istidlâller kaydedilmeden muhtasar bir tarzda yazılmıştır. Şemseddin İbn Müfliḥ el-Makdisî'nin eser üzerinde *en-Nüket ve'l-fevâ'id-i-seniyye 'alâ müşkili'l-Muḥarrer* adıyla yaptığı çalışma *el-Muḥarrer* ile birlikte basılmıştır (I-II, Kahire 1369/1950; Riyad 1984). Ayrıca Abdülmün'im b. Abdülhak el-Katî'nin esere *Tahrîrül-muḥarrer fi şerḥi'l-Muḥarrer* adıyla bir şerh yazdığı belirtilmiştir (Abdülkâdir Bedrân, s. 433), Abdurrahman b. Mahmûd b. Ubeydân el-Ba'fî de *Zevâ'idü'l-Kâfi ve'l-Muḥarrer 'ale'l-Mukni'* adlı bir çalışma yapmıştır (Dimaşk 1379/1959; Riyad 1401/1981). **3. *el-Müsevvede fi uşûli'l-fıkh***. Müellifin tamamlamadığı bir çalışma olup oğlu Abdülhalîm ile torunu Takıyyüddin İbn Teymiyye esere son şeklini vermişlerdir (nşr. Muhammed Muhyiddin el-Hatîb, Kahire 1383/1964, 1983; Beyrut, ts.; nşr. Ahmed b. İbrâhim ez-Zervâ, Riyad 1405). **4. *Münteha'l-gâye fi şerḥi'l-Hidâye***. Ebül-Hattâb el-Kelvezânî'nin Hanbelî fıkına dair *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir. Hac bahsine kadar olan kısmı

dört büyük cilt halinde temize çekilmiş olan eserin devamı müsvedde halinde kalmıştır (İbn Receb, II, 252).

Çok sayıda eser yazdığı belirtilen İbn Teymiyye'nin *Kitâb fi'l-eḥâdîsi'l-mevzû'a elleti yervîha'l-'âmme ve'l-kuşşâş 'ale't-turukât*, Mushaf tertibini dikkate alarak tefsire dair hadisleri toplayıp senedleriyle birlikte verdiği *Eṭrâfû eḥâdîsi't-tefsîr*, ayrıca *Urcûze fi 'ilmi'l-kirâ'e*, *el-Aḥkâmü'l-kubrâ*, *el-Maḥzen fi'l-fıkh* adlı kitapları da kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mecdüddin İbn Teymiyye, *el-Müntekâ* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 3; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 291-293; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), III, 1295-1297; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 323-324; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 33; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâtü'l-Ḥanâbile*, Kahire 1372/1952-53, II, 249-254; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 385-386; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 33; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 297-300; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1612, 1816, 1851; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 257-258; Şevkânî, *Neylül-evṭâr*, I, 13-18; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medḥal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1405/1985, s. 432, 433; Brockelmann, *GAL*, I, 504; *Suppl.*, I, 690; *İzâhu'l-meknûn*, II, 570; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 129-130; Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, V, 227; Nüveyhiz, *Mu'cemül-müfessirîn*, I, 283; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 103, 135, 372, 374.

CELAL KIRCA

İBN TEYMİYYE, Takıyyüddin

(تقي الدين ابن تيمية)

Ebül-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecciddin Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328)

Görüş ve eleştirileriyle İslâm düşüncesinin gelişmesine tesir eden Selefi âlimi, müctehid.

10 Rebülevvel 661'de (22 Ocak 1263) Harran'da doğdu. Mensubu bulunduğu İbn Teymiyye ailesinin ve bilhassa dedesi Meccüddin İbn Teymiyye ile onun amcası Fahreddin İbn Teymiyye'nin bölgede Hanbelî mezhebinin gelişimine önemli katkıları olmuştur. Babası Abdülhalîm aile geleneğini Harran'da devam ettiren bir Hanbelî âlimiydi. 656 (1258) yılında Moğollar'ın Bağdat'ı istilâ etmeleri ve akınlarının bölgeye kadar uzanması üzerine 667'de (1269) Dimaşk'a göç etti. Sükkariyye Dârülhadisî'nde müderrislik yaptı. O dönemde Suriye ve Filistin, özellikle de

Dimaşk, klasik gelişimini tamamlayıp olgunluk devresine giren Hanbelî mezhebinin merkezi durumundaydı. İlk eğitimi-ne Dimaşk'ta babasının müderrislik yaptığı Sükkariyye Dârülhadisî'nde başlayan İbn Teymiyye, başta bu medresenin hocaları olmak üzere bölgenin önde gelen âlimlerinden ders aldı. Tabakat müellifleri, onun 200'den fazla hocadan ders gördüğünü kaydederse de bunların içinde düzenli biçimde öğrencilik yaptıklarının yanı sıra hadis dinlediği, icâzet aldığı, ilmî müzakerede bulunduğu veya küçük yaşta ilim meclisine katıldığı âlimler de vardır. Hocaları arasında Meccüddin İbn Asâkir, İbn Ebû'l-Yüsr et-Tenûhî, Kâsım el-İrbîlî, Ebû'l-Ferec İbn Kudâme el-Makdisî, Şemseddin İbn Atâ, Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ, İbn Abdüddâim, Zeyneb bint Mekki gibi âlimler sayılabilir.

İbn Teymiyye, babasının vefatından bir yıl sonra 2 Muharrem 683 (21 Mart 1284) tarihinde ondan boşalan Sükkariyye Dârülhadisî'nde hocalığa, aynı yılın 10 Safe-rinde de (28 Nisan 1284) Ermeviyye Camii'nde tefsir dersleri vermeye başladı. 691'de (1292) hacca gitti. 693'te (1294) Assâf en-Nasrânî adlı bir hristiyanın Hz. Peygamber'e küfredmesinin büyük tepki toplaması üzerine İbn Teymiyye ve dârülhadis hocası Zeynüddin el-Fârikî, saltanat nâibi Emîr İzzeddin Aybeg'e giderek adı geçen hristiyanın cezalandırılması gerektiğini söylediler. Ancak yargılama sürecinde bazı taşkınlıklar meydana gelince Emîr İzzeddin her iki âlimi bundan sorumlu tutarak onlara sopa attırdı ve göz altına alınmalarını emretti. Olaylar daha fazla büyümeden Assâf müslüman oldu ve affedildi, Emîr İzzeddin de iki âlimi serbest bıraktı. Bu olaydan sonra İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'e küfreden kişinin cezalandırılmasıyla ilgili olarak *eş-Şârimü'l-meslûl 'alâ şâtimi'r-Resûl* adlı kitabını yazdı. Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ'nın yerine 17 Şâban 695'te (20 Haziran 1296) Dimaşk'taki Hanbeliyye Medresesi'nde ders vermeye başladı.

Geniş halk kitleleri ve yöneticiler nezdinde etkin bir nüfuza sahip olan İbn Teymiyye'nin VIII. (XIV.) yüzyılın başlarından itibaren çeşitli dinî ve siyasî tartışmalar içine girdiği görülmektedir. el-Melikü'l-Mansûr Lâçin'in hâkimiyeti döneminde (1297-1299) halkı Ermenistan Krallığı'na karşı cihada teşvik için görevlendirildi. 698'de (1299) Hamalılar'ın akaidle ilgili çeşitli sorularına cevap vermek için *el-'Akidetü'l-Hameviyye*'yi yazdı ve başta

Eş'arîlik olmak üzere klasik kelâm mezheplerine ve kelâm anlayışına sert eleştirilerde bulunarak özellikle sıfatlar ve müteşâbihat hakkındaki Selef anlayışını savundu. Bu kitaptaki bazı görüşlerinden ve bilhassa sıfatlar konusundaki yaklaşımından dolayı kendisini teşbihle suçlayan bir grup kelâmcı ve fıkıhçı, onu Haneî kadısı Celâleddin Ahmed er-Râzî'nin huzurunda bir toplantıya davet ettiyse de İbn Teymiyye gitmedi. Bunun üzerine kitap aleyhinde çeşitli dedikodular yayılmaya başladı. Ancak Emîr Seyfeddin Çağân'ın İbn Teymiyye'yi desteklemesi ve onun aleyhinde görüş belirten kişileri tutuklatması üzerine olay kapanmaya yüz tuttu. Daha sonra Şâfiî kadısı İmâmüddin Ömer el-Kazvî'nin huzurunda gerçekleştirilen bir toplantıya iştirak eden İbn Teymiyye, kendisine karşı yapılan bütün itirazları cevaplandırarak oradakileri ikna etti. Bu toplantıda söz konusu kitapta aşırı görüşler bulunmadığı sonucuna varıldığından İbn Teymiyye aleyhinde gelişen olaylar sakinleşti.

699'daki (1300) Moğol saldırısında halkın ve pek çok âlimin Dimaşk'ı terketmesine rağmen İbn Teymiyye şehirden ayrılmadı ve bir grup âlimle birlikte Moğol Hükümdarı Gâzân Han'ın karargâhına giderek Dimaşk halkı için eman diledi, böylece büyük bir katliamı önledi. Aynı yıl şevval (haziran) ayında Memlûk ordularıyla beraber, Franklar ve Moğollar'a yardım etmekle itham edilen, dinin temel esaslarına aykırı davranışlarıyla tanınan Kısruvân Şîlîleri'ne karşı düzenlenen sefere katıldı. 700 (1301) yılında yeni bir Moğol saldırısı üzerine halkı cihada teşvik etti ve aynı yılın cemâziyelevvelinde (Ocak 1301) Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'dan Moğollar'la savaşmasını istemek amacıyla Kahire'ye gitti. Kendisi de Moğollar'a karşı cepheye savaşa katıldı ve 4 Ramazan 702 (22 Nisan 1303) tarihinde Dimaşk civarındaki Şehâb bölgesinde Moğollar büyük bir yenilgiye uğratıldı.

704 (1304) yılında, halk arasında derbeder bir kıyafetle dolaşım birtakım aşırı görüşlerin propagandasını yapan ve uyuşturucu kullandığı ileri sürülen mutasavvıf İbrâhim el-Kettân ile ahlâkî zaafı ile itham edilen Muhammed el-Habbâz'a karşı mücadele verdi. Bu arada, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin felsefî görüşlerini benimseyen İttihâdiyye fırkasına karşı tavır alarak Baybars el-Çaşnigir'in şeyhi Nasreddin el-Menbicî'ye bir mektup gönderdi ve İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd felsefesini tenkit etti. Aynı yılın so-

nuna doğru Kısruvân Şîlîleri üzerine düzenlenen ikinci bir sefere katıldı. Sefer dönüşünde şeyhlerinin bir Moğol sempatizanı olduğu ileri sürülen Rifâiler ile çeşitli tartışmalara girişti. Bölgede bazı insanların nehir kıyısındaki bir kayayı ziyaret edip adakta bulunduğunu öğrenince bir grup öğrencisiyle birlikte gidip o yeri ortadan kaldırdı. Bid'at ve hurafelerle mücadelesi ve eleştirilerinde kullandığı sert üslûp sebebiyle pek çok kesimi karşısına alan İbn Teymiyye'nin, daha önce Vâsıt kadılarında Radiyyüddin el-Vâsıtî'nin isteği üzerine kaleme aldığı *el-Vâsıtıyye* (*el-'Aqidetü'l-Vâsıtıyye*) adlı risâlesindeki görüşleri etrafında çeşitli dedikodular yayılmaya başladı. Bu sebeple 8 ve 12 Receb 705 (24 ve 28 Ocak 1306) tarihlerinde Şam nâibi Cemâleddin el-Efrem başkanlığında iki toplantı yapıldı ve ikinci toplantıda Safiyyüddin el-Hindî, *el-Vâsıtıyye*'nin Kur'an ve Sünnet esaslarına uygun olduğunu açıkladı. Ancak olaylar bununla kalmadı ve Şâfiî kadısı Necmeddin İbn Sasrâ, konuyu yeniden gündeme getirerek İbn Teymiyye'nin pek çok öğrencisiyle birlikte hadisçi Mizzî'yi dövdürdü ve hapse attırdı. Bunun üzerine 7 Şâban 705'te (22 Şubat 1306) sultanın emriyle valinin başkanlığında üçüncü bir toplantı daha yapıldı. Bu toplantıda da *el-Vâsıtıyye*'de dinin esaslarına aykırı bir görüş bulunmadığına karar verildi. Fakat olay sebebiyle Kadı İbn Sasrâ görevinden istifa etti ve bu iki ilim âlimi Kahire'ye gönderildi. İbn Teymiyye, Kahire'ye varışından kısa bir müddet sonra dört kâdî-kudât ile çeşitli devlet adamlarının yer aldığı bir toplantıda muhâkeme edildi. Burada Allah'ı insan sûretinde kabul etmekle (teşbih) suçlanarak iki kardeşiyle birlikte Kahire Kalesi'nde hapsedilmesine karar verildi.

İbn Teymiyye yaklaşık bir buçuk yıl sonra 26 Rebülevvel 707 (25 Eylül 1307) tarihinde, Emîr Sâîlâr ile kendisine *el-'Aqidetü'l-Tedmürîyye*'yi yazmış olduğu Bedvî emîri Mühennâ b. İsâ'nın aracılığı sonucunda hapisten çıkarıldı, ancak Suriye'ye dönmesine izin verilmedi. Kahire'de de Selefi görüşlerini savunup bid'at ve hurafelerle mücadeleye devam eden İbn Teymiyye'nin karşısına bu defa Mısır'ın en meşhur iki mutasavvıfı, Ebû'l-Abbas İbn Atâullah ile Dârü Saîdi's-suadâ'nın başı Kerîmüddin el-Âmülî çıktı. Bunlar İbn Teymiyye aleyhine kamuoyu oluşturdular, bazı ithamları dile getirdiler. Nihayet İbn Teymiyye, 707 Şevvalinde (Nisan 1308) İttihâdiyye aleyhine yazmış

olduğu bir reddiyeden dolayı tekrar çağrıldı ve bilhassa tevessül konusundaki görüşleri sebebiyle sorguya çekildi. İbn Teymiyye'nin, ortaya koyduğu delillerle muhaliflerini susturduğu için önce Suriye'ye dönmesine izin verildiyse de daha sonra bu karardan vazgeçilerek Kahire'de kadılara mahsus bir hapishaneye kapatıldı ve bir buçuk yıl hapis yattı. 709'da (1309) serbest bırakıldı, ancak birkaç gün sonra safer ayının son gecesi (8 Ağustos 1309) İskenderiye'ye götürülerek sultanın sarayında bir kuleye kondu ve burada sekiz buçuk ay göz hapsinde tutuldu. Bu esnada yazı yazmasına ve ziyaret edilmesine izin verilmişti. Bu süre içerisinde özellikle Mağribli kişilerle görüşme imkânı buldu ve *er-Red 'ale'l-Man'ıkıyyîn* gibi bazı önemli eserlerini yazdı. 1 Şevval 709'da (4 Mart 1310) yeniden tahta geçen el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun İbn Teymiyye'yi serbest bırakarak kendisiyle görüştü. Kahire'de yaklaşık üç yıl kalan İbn Teymiyye burada öğretim ve fetva faaliyetlerine devam etti. *es-Siyâsetü's-şer'iyye* adlı eserinin ilk müsveddelerini de muhtemelen bu dönemde yazmaya başladı ve kitabı 711-714 (1311-1314) yılları arasında tamamladı.

Yeni bir Moğol saldırısı üzerine el-Melikü'n-Nâsir'la birlikte Şevval 712'de (Şubat 1313) Dimaşk'a geri dönmek üzere yola çıkan İbn Teymiyye, Kudüs'te kısa bir süre kalıp yedi yıl aradan sonra Dimaşk'a ulaştı ve tekrar müderrislik görevine başladı. Bu arada İbn Teymiyye'den bir hafta önce Dimaşk'a gelen el-Melikü'n-Nâsir hacca gitti, hac dönüşü bölgede çeşitli idarî ve malî düzenlemeler yaptı. Emîr Tenkiz de Rebü'lâhîr 712'de (Ağustos 1312) Dimaşk'a vali olarak tayin edildi. İbn Teymiyye, Emîr Tenkiz döneminde Dimaşk'ta beş yıl kalarak öğretim ve telif devam etti. Gerek o zamana kadar sürdürdüğü faaliyetleri gerekse çeşitli felsefî cereyanlar, dinî anlayış ve uygulamalar karşısında ortaya koyduğu mücadeleci tavrı ona İslâm dünyasında haklı bir şöret kazandırdı; etrafında görüşlerini benimseyip savunan, onu müctehid ve imam olarak kabul eden bir öğrenci halkası oluştu. Şâfiî mezhebine mensup Sübkî ailesinin, özellikle de Şâfilîğin ve Eş'arîliğin Suriye ve Mısır'daki en meşhur temsilcileri arasında yer alan Takıyyüddin es-Sübkî ve oğlu Tâceddin es-Sübkî ile pek çok mutasavvıfın muhalefetine rağmen halk ve idareciler üzerinde büyük bir nüfuza sahip oldu. Talebeleri ve sevenleri içinde diğer mezheplere mensup kişiler

de vardı. Meşhur öğrencileri arasında İbn Kayyim el-Cevziyye'den başka en fakih talebesi sayılan Şemseddin İbn Müflih, Şemseddin İbn Abdülhâdî, İbn Kâdî'l-Cebel, Vâsıt'taki Rifâiyye tarikatının şeyhinin oğlu olan İmâdüddin el-Vâsıtî, Ümmü Zeyneb, Mizzî, Zehebî ve Ebû'l-Fidâ İbn Kesir bulunmaktadır. İbn Kayyim el-Cevziyye, sadece hocasının sadık bir talebesi olarak onun görüşlerinin yayılmasına hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda birlikte sorgulanıp hapiste yatarak her türlü sıkıntı ve mihneti onunla paylaşmıştır. Bu dönemde de Hanbelîler'le Eş'arîler arasındaki tartışma ve gerginlikler devam etmiş, bu olaylarda İbn Teymiyye en etkili isimlerden biri olmuştur.

İbn Teymiyye, İlhanlı Hükümdarı Muhammed Hudâbende ile (Olcaytu Han) iyi ilişkiler kuran ve Mekke'de Şîî taraftarı bir politika takip eden Mekke Emîri Humeyde ile 716 yılının son ayında (Şubat 1317) tartışmaya girişti. Bu tartışmalar münasebetiyle bilhassa İmâmiyye Şîası'nın önde gelen âlimlerinden olan Allâme el-Hillî'ye birtakım tenkitler yönelttiği *Minhâcû's-sünne* adlı eserini kaleme aldı. 718 (1318) yılında sultanın bir fermanı ile, talâk konusunda Hanbelî mezhebinin klasik görüşlerinin aksine fetva vermekten menedildi. Çünkü İbn Teymiyye "talâk şartı ile yemin"i (aş. bk.), hem Hanbelî mezhebindeki hâkim görüşün hem de diğer mezheplerin genel kabulünün aksine reddediyordu. Bu konuyla ilgili olarak 718 (1318) ve 719 (1319) yıllarında Emîr Tenkiz'in nezâretinde iki ayrı toplantı yapıldı. 20 Receb 720'de (26 Ağustos 1320) yapılan yeni bir toplantıda İbn Teymiyye sultanın bu yasağını çiğnemekle itham edilerek Dimaşk Kalesi'ne hapsedildi. 5 ay 18 gün sonra 10 Muharrem 721'de (9 Şubat 1321) el-Melik'ün-

Nâsir Muhammed b. Kalavun'un emriyle serbest bırakıldı.

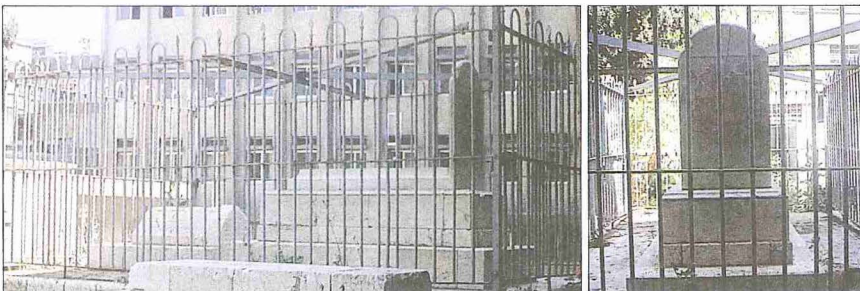
Bu tarihten sonra da Mısır ve Suriye'deki çeşitli dinî ve siyasî olayların içerisinde yer almaya devam eden İbn Teymiyye 16 Şâban 726'da (18 Temmuz 1326), peygamberlerin mezarları ile mukaddes makamların ziyaret edilmesi hakkında verdiği fetvalar ve bu konuya dair yazdığı risâleler sebebiyle yine tutuklandı ve sultanın emriyle fetva vermesi yasaklandı. Bu sırada öğrencileri hapsedildiyse de bunların çoğu kısa zamanda serbest bırakıldı ve hapisanede hocasıyla beraber sadece İbn Kayyim el-Cevziyye kaldı. Diğer taraftan sayıları gittikçe artan muhalifleri arasına Mısır Mâlikî kâdilkudâtı Takıyyüddin el-Ahnâî ile İbnü'l-Arabî'nin öğrencilerinden olup Kahire'deki Dârü Saîdî's-suadâ'nın şeyhliğini yapan ve 727 (1327) yılında Dimaşk'a Şâfiî kâdilkudâtı olarak tayin edilen Alâeddin el-Konevî de katılmıştı. İbn Teymiyye'nin Dimaşk Kalesi'ndeki hapis hayatı iki yıldan fazla sürdü; ancak hapiste eser yazmaya devam etti. Bu eserler arasında *Ref'u'l-melâm* ve Takıyyüddin el-Ahnâî'nin mezarları ziyaret ve tevessülle ilgili görüşlerine sert eleştiriler yönelttiği *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Ahnâî* adlı risâleleri de bulunmaktadır. Bu reddiyeden rahatsız olan Takıyyüddin el-Ahnâî'nin sultana yaptığı şikâyet üzerine 9 Cemâziyelâhir 728 (21 Nisan 1328) tarihinde elinden kâğıdı, kalemi ve mürekkebi alındı. Bu muamele ona çok ağır geldi; kendisini ibadete verdiyse de üzüntüsünden hastalandı ve 20 Zilkade 728'de (26 Eylül 1328) hapisanede vefat etti. Cenaze namazını kardeşi Zeynüddin Abdurrahman kıldırdı ve Süfiyye Kabristanı'nda kardeşi Şerefeddin Abdullah'ın kabri yanına defnedildi. Cenazesine yaklaşık 200.000 erkekle 15.000 hanımın ka-

tıldığı rivayet edilmektedir. Ölümü üzerine Zeynüddin İbnü'l-Verdî ve İbn Fazlulah el-Ömerî birer mersiye yazdılar.

İbn Teymiyye güçlü bir hafızaya, engin bir Kur'an ve Sünnet bilgisine sahipti. Döneminde müslümanlar ve diğer din mensupları arasında mevcut olan felsefî-itekadî akımları da çok iyi biliyordu. Üslûbuna da yansıyan sert, mücadeleci ve ısrarcı bir tabiatı vardı. Geniş halk kitleleri üzerindeki etkisinde, eserlerinden ziyade vaaz ve tartışmalarında ortaya koyduğu güçlü hitâbetinin ve cedelci tutumunun payı vardır. Hanbelî geleneğinin ana çizgisi olan Selefilîği tâvizsiz savunur, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ilkesini titizlikle uygular, yanlış olduğuna inandığı görüş ve davranışları şartlar ne olursa olsun tenkit etmekten ve bilfiil müdahalede bulunmaktan çekinmezdi. Bundan dolayı devlet adamlarıyla, geleneksel dinî anlayışı savunan çevrelerle çok defa çatışma içinde oldu; müderrislik dışında hiçbir görev almadı. Başta akaid ve fıkıh olmak üzere çeşitli alanlardaki görüşleri, ulemâ ve halk nezdinde yaygınlık kazanmış ve kurumlaşmış telakki ve uygulamalara getirdiği sert eleştirileriyle yaşadığı zamana ve özellikle Bahrî Memlûkleri dönemine damgasını vuran İbn Teymiyye'nin etkisi bu dönemle sınırlı kalmamış, İslâm düşünce tarihinde derin izler bırakan bir çizginin de en önemli temsilcisi sayılmıştır. Onun görüşleri zamanındaki devlet adamları, ilim çevreleri ve geniş halk kitlesi arasında yeni tartışma ve kutuplaşmaları beraberinde getirmiş, her dönemde görüşlerinin savunucuları yanında sert muhalifleri de olmuştur.

Kendi zamanında birçok devlet adamının İbn Teymiyye'ye karşı tavrı almasına rağmen Dimaşk hâcibi Ketboğa el-Mansûrî ve Halep Valisi Ergun en-Nâsirî gibi şahsiyetler ona saygı duymuşlardır. Burcî Memlûkleri döneminde İbn Teymiyye'nin etkisinin kamuoyu nezdinde kısmen azaldığı gözlenmekle beraber ilim çevrelerinde aynı şekilde devam etmiştir. Görüşleri uğruna verdiği tâvizsiz mücadele ve katlandığı sıkıntılar dolayısıyla onu takdir eden birçok âlimin yanı sıra acımasız şekilde eleştirenler de vardır. İbnü'l-Verdî, İbrâhim b. Hasan el-Kürânî, Takıyyüddin İbn Dakikul'îd, Kadî Şehâbeddin el-Huveyyî, Ali el-Kârî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedreddin el-Aynî ve Süyûtî gibi âlimler ondan övgüyle söz etmişlerdir. İbn Nâsirüddin ed-Dimaşkî, İbn Teymiyye'yi sağlığında gören, vaaz veya derslerine katılan ya da kitaplarını okuyan, onun ilmi

Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin mezarı ve mezar taşı – Şam / Suriye

şahsiyeti, üstün ahlâkı ve karakteri hakkında şehâdette bulunan seksen yedi âlimin adını ve İbn Teymiyye hakkındaki görüşlerini zikretmiştir (*er-Reddû'l-vâfir*, s. 57-222). Bunun yanında başta kendi döneminde yaşayan birçok mutasavvıf olmak üzere İbn Battûta, İbn Hacer el-Heytemî, Takıyyüddin es-Sübki ve oğlu Tâceddin es-Sübki, Kemâleddin İbnü'z-Zemlekânî, İzzeddin İbn Cemâa ve Ebû Hayyân el-Endelûsî gibi şahsiyetler onun muhalifleri arasında yer almış, görüşlerini red ve tenkit için çeşitli eserler kaleme almıştır.

Osmanlılar'ın Suriye ve Mısır'ı fethetmelerinden sonra Hanbelî mezhebinin gelişim seyrinde bir yavaşlama hissedilmekle beraber İbn Teymiyye'nin görüşleri yayılmaya devam etmiştir. Bu dönemde onu destekleyenler arasında hadisçi Ali el-Kârî, tarihçi Ebû'l-Yümn el-Uleymî ve İbn Teymiyye hakkında müstakil eserler yazan Mer'î b. Yûsuf el-Kermî bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlılar döneminde Hicaz bölgesinde yetişen Muhammed b. Abdülvehhâb akaid, fıkıh ve özellikle bid'at ve hurafelerle mücadele konusunda İbn Teymiyye'nin fikirlerinden etkilenecek yeni bir hareket başlatmış, Vehhâbilik adıyla gelişen bu hareket daha sonra siyasî bir nitelik kazanıp Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasında etkin rol oynamıştır. Öte yandan İbn Teymiyye'nin görüşleri, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Kuveyt Afrika'dan Hint Okyanusu'na kadar çeşitli İslâm ülkelerinde ıslah, yenilik ve tecdid hareketlerine ilham kaynağı olmuştur. Ahmed b. Hanbel'den sonra Hanbelî mezhebine en büyük canlılık ve yenileşmeyi sağlayan kişilerden biri olan İbn Teymiyye, bugün sadece Hanbelî mezhebi coğrafyasında değil bütün İslâm dünyasında etkisini sürdürmekte olup hayatı, görüşleri ve mücadelesi hakkında pek çok eser yazılmıştır.

Eserleri. Hayatı mücadele ve hapislerle geçen İbn Teymiyye'nin yine bu mücadelesinin bir parçası olarak çeşitli konularda birçok eser telif ettiği, hatta İslâm dünyasının en velûd müelliflerinden biri olduğu bilinmektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Teymiyye'nin eserlerinin bir listesini *Esmâ'ü mü'ellefâtı Şeyhilislâm İbn Teymiyye* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid, *MMİAdm.*, XXVIII [1372/1953], s. 371-395; Beyrut 1403/1983) adlı kitabında vermiş (ayrıca bk. Brockelmann, *GAL*, II, 125-127; *Suppl.*, II, 119-126), bazı çağdaş araştırmacılar da onun kaynaklarda adı geçen 702 eserini saymışlardır (*es-Şâri-*

mü'l-meslûl, neşredenlerin girişi, I, 71-152). Muhammed İbrâhim eş-Seybânî müellifin Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut kitaplarının isimlerini, çeşitli ilim dallarına ayırarak ve baskılarına da işaret ederek *Mecmû'atü mü'ellefâtı Şeyhilislâm İbn Teymiyye* adıyla bir kitapta toplamıştır (Küveyt 1414/1993). İbn Teymiyye'nin neşredilen belli başlı eserleri şunlardır:

A) Akaid ve Kelâm. 1. *el-'Akîdetü'l-Vâsiyye*. Muhtasar bir risâle olup Vâsıt kadılarından Radyüddin el-Vâsî'tin'in isteği üzerine yazılmıştır (Kahire 1320, 1323, 1365; Cidde 1402/1982; Riyad 1415/1995, 1416/1996; nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1374/1955; nşr. Mustafa el-Âlim, Dimaşk 1385/1965; Riyad 1387/1967; Cidde 1986). Bu risâleyi Muhammed Halîl Herâs (Cidde 1400/1980; Riyad 1414/1993, 1416/1995; es-Sakbe 1415/1995), Muhammed Sâlih el-Useymîn (Riyad-Cidde 1416/1995) ve Sâlih b. Fevzân b. Abdullah el-Fevzân *Şerhu'l-'Akîdeti'l-Vâsiyye* (Dimaşk 1414/1994), Abdülazîz b. Nâsir er-Reşid *et-Tenbîhâtü's-seniyye 'ale'l-'Akîdeti'l-Vâsiyye* (Riyad 1400/1980, 1416/1995), Abdurrahman Nâsir es-Sa'dî *et-Tenbîhâtü'l-la'ife fîmâ ihtevet 'aleyhi'l-Vâsiyye mine'l-mebâhişi'l-münîfe* (Riyad 1380/1960) ve Zeyd b. Abdullah Âlû Feyyâz *er-Ravzatü'n-nediyye: Şerhu'l-'Akîdeti'l-Vâsiyye* (Riyad 1414/1994) adıyla şerhetmişlerdir. Merlin Swartz risâleyi "A Seventh-Century (A. H.) Sunnî Creed: The 'Aqida Wâsitiya of Ibn Taymiya" başlığıyla İngilizce'ye (*Humoniora Islamica*, I [The Hague-Netherlands 1973], s. 91-131), Henri Laoust *La profession de foi d'Ibn Taymiyya* adıyla Fransızca'ya (Paris 1986) tercüme etmiştir. 2. *Minhâcû's-sünne** (I-IV, Bulak 1321-1322, kenarında *Muvâfakatü şahihi'l-menkûl li-şarihi'l-ma'kûl* olarak; I-IX, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad 1406/1986). Şîa'nın ve Kaderiyye'nin kelâmî görüşlerini red amaçlı yazılan eseri Zehebî *el-Müntekâ min minhâci'l-i'tidâl fi nakzı kelâmi ehli'l-i'tizâl* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1374/1954; Riyad 1409, 1413/1993) ve Abdullah b. Muhammed el-Ganîmân *Muhtasarü Minhâci's-sünne li'bn Teymiyye* (I-II, Medine 1410/1990; Riyad 1415/1995) başlığıyla ihtisar etmişlerdir. Ali b. Muhammed el-İmrân, *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-hadîsiyye min Minhâci's-sünneti'n-nebeviyye* adlı eserinde (Mekke 1417/1996) *Minhâcû's-sünne*'de bulunan bazı konu ve kuralları incelemiştir. 3. *Muvâfakatü şahihi'l-menkûl li-şarihi'l-ma'kûl* (*Muvâfakatü şarihi'l-ma'kûl li-şahihi'l-menkûl*, *Der'ü te'ârûzi'l-aql ve'n-naql*). Akaid, kelâm ve fıkıh usulü gibi klasik İslâmî ilimlerin temel tartışma konularından biri olan akıl-nakil çatışmasıyla ilgili bir kitaptır. Eser önce eksik olarak basılmış (I-IV, Bulak 1321-1322; *Minhâcû's-sünne*'nin kenarında, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd – Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1370/1951; Beyrut 1405/1985), daha sonra Muhammed Reşâd Sâlim tarafından çeşitli nüshalarına dayanılarak *Der'ü te'ârûzi'l-aql ve'n-naql* adıyla tam neşri yapılmıştır (I-XI, Riyad 1399/1979, 1403/1983). 4. *İktizâ'ü's-şirâti'l-müstakîm (li-)muḥâlefeti aşhâbi'l-caḥîm* (Kahire 1325; nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1369/1950; nşr. Ahmed Hamdî İmâm, Cidde 1400/1979; nşr. İsmâbüddin Seyyid es-Sabâbitî, Kahire 1992). Selef akidesini savunup bid'at ehlinin görüşlerini reddeden bu eseri Muhammed Ömer Memon *Ibn Taymiya's Struggle Against Popular Religion* adıyla İngilizce'ye tercüme etmiş (Paris 1976), Abdurrahman Abdülcebbâr da bazı ilâve ve çıkarmalar yaparak *Mühezzebü İktizâ'ü's-şirâti'l-müstakîm* adıyla yeniden düzenlemiştir (Medine 1400/1980). 5. *eş-Şârimü'l-meslûl 'alâ şâtimi'r-Resûl* (Haydarâbâd 1322; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Tanta 1379/1961; Beyrut 1975; Beyrut 1398/1978; I-III, nşr. Muhammed b. Abdullah b. Ömer el-Halvânî – Muhammed Kebîr Ahmed Şûdrî, Beyrut 1417/1997). Asıl konusu Hz. Peygamber'e dil uzatan kişiye verilecek ceza olmakla birlikte iman, nifak, küfür, zimmîlerin ahdi bozmaları, cihad, mürted, münâfık, zındık ve yol kesicilerin cezası; Allah'a, peygamberlere ve ashaba sövmenin cezası gibi hususlar da eserde ele alınmıştır. 6. *el-'Akîdetü'l-Hameviyye* (Kahire 1320, 1323). *el-Fetva'l-Hameviyyetü'l-kübrâ* adıyla da basılan eser (Kahire 1372/1952; nşr. Muhammed b. Abdürrezzâk Hamza, Mekke 1351, 1400/1980; Cidde 1403/1983; nşr. Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1387/1967; nşr. Şerîf Muhammed Fuâd Hazzâ, Kahire 1411/1991; nşr. Hamed b. Abdülmuhsin et-Türeycîrî, Riyad 1419/1998), İbn Teymiyye'nin 698 (1299) yılında Hamalılar'ın akıdeyle ilgili çeşitli sorularına verdiği cevapları ihtiva etmektedir. Muhammed Sâlih el-Useymîn, bazı bölümlerini özetleyip bazı ilâveler yapmak suretiyle eseri *Fethu Rabbi'l-beriyye bi-telḥîşi'l-Hameviyye* adı altında ihtisar etmiştir (nşr. Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmak-

rihi'l-ma'kûl (*Muvâfakatü şarihi'l-ma'kûl li-şahihi'l-menkûl*, *Der'ü te'ârûzi'l-aql ve'n-naql*). Akaid, kelâm ve fıkıh usulü gibi klasik İslâmî ilimlerin temel tartışma konularından biri olan akıl-nakil çatışmasıyla ilgili bir kitaptır. Eser önce eksik olarak basılmış (I-IV, Bulak 1321-1322; *Minhâcû's-sünne*'nin kenarında, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd – Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1370/1951; Beyrut 1405/1985), daha sonra Muhammed Reşâd Sâlim tarafından çeşitli nüshalarına dayanılarak *Der'ü te'ârûzi'l-aql ve'n-naql* adıyla tam neşri yapılmıştır (I-XI, Riyad 1399/1979, 1403/1983). 4. *İktizâ'ü's-şirâti'l-müstakîm (li-)muḥâlefeti aşhâbi'l-caḥîm* (Kahire 1325; nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1369/1950; nşr. Ahmed Hamdî İmâm, Cidde 1400/1979; nşr. İsmâbüddin Seyyid es-Sabâbitî, Kahire 1992). Selef akidesini savunup bid'at ehlinin görüşlerini reddeden bu eseri Muhammed Ömer Memon *Ibn Taymiya's Struggle Against Popular Religion* adıyla İngilizce'ye tercüme etmiş (Paris 1976), Abdurrahman Abdülcebbâr da bazı ilâve ve çıkarmalar yaparak *Mühezzebü İktizâ'ü's-şirâti'l-müstakîm* adıyla yeniden düzenlemiştir (Medine 1400/1980). 5. *eş-Şârimü'l-meslûl 'alâ şâtimi'r-Resûl* (Haydarâbâd 1322; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Tanta 1379/1961; Beyrut 1975; Beyrut 1398/1978; I-III, nşr. Muhammed b. Abdullah b. Ömer el-Halvânî – Muhammed Kebîr Ahmed Şûdrî, Beyrut 1417/1997). Asıl konusu Hz. Peygamber'e dil uzatan kişiye verilecek ceza olmakla birlikte iman, nifak, küfür, zimmîlerin ahdi bozmaları, cihad, mürted, münâfık, zındık ve yol kesicilerin cezası; Allah'a, peygamberlere ve ashaba sövmenin cezası gibi hususlar da eserde ele alınmıştır. 6. *el-'Akîdetü'l-Hameviyye* (Kahire 1320, 1323). *el-Fetva'l-Hameviyyetü'l-kübrâ* adıyla da basılan eser (Kahire 1372/1952; nşr. Muhammed b. Abdürrezzâk Hamza, Mekke 1351, 1400/1980; Cidde 1403/1983; nşr. Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1387/1967; nşr. Şerîf Muhammed Fuâd Hazzâ, Kahire 1411/1991; nşr. Hamed b. Abdülmuhsin et-Türeycîrî, Riyad 1419/1998), İbn Teymiyye'nin 698 (1299) yılında Hamalılar'ın akıdeyle ilgili çeşitli sorularına verdiği cevapları ihtiva etmektedir. Muhammed Sâlih el-Useymîn, bazı bölümlerini özetleyip bazı ilâveler yapmak suretiyle eseri *Fethu Rabbi'l-beriyye bi-telḥîşi'l-Hameviyye* adı altında ihtisar etmiştir (nşr. Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmak-

sûd, Riyad 1416/1995, s. 94-197; *el-Kavâ'idü't-tayyibât fi'l-esmâ' ve's-şifât* içerisinde). **7. er-Risâletü't-Tedmüriyye** (*Tahki-ku'l-işbât li'l-esmâ' ve's-şifât ve haқиқа-tü'l-cem' beyne'l-kader ve's-şer'*, *el-Akîdetü't-Tedmüriyye*). Allah'ın sıfatlarıyla ilgilidir (nşr. İsmâil b. İbrâhim, Kahire 1325; Kahire 1372/1954; Beyrut - Dimaşk 1391/1971; nşr. Muhammed b. Avde es-Sev'î, Riyad 1405/1985, 1416/1995, 1417/1996). Fâlih b. Mehdî Âlû Mehdî eseri *et-Tuḥfetü'l-Mehdiyye: Şerḥu'r-Risâleti't-Tedmüriyye* adıyla şerhetmiştir (Riyad 1385/1965, 1414/1993). **8. el-İmân** (Kahire 1325; Dimaşk 1381/1960; nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut - Dimaşk 1381/1961; nşr. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Demmâm 1401/1980; nşr. Hüseyin Yûsuf el-Gazzâl, Beyrut 1406/1987; nşr. Muhammed ez-Zübeydî, Beyrut 1414/1993). **9. el-İstiğâse** (Kahire 1323; nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1987; nşr. Ebû Huzeyfe Mahmûd İmâm Mansûr, Tanta 1407/1987). Eser *Telhîşu Kitâbi'l-İstiğâse el-ma'rûf bi'r-Red 'ale'l-Bekrî* (Kahire 1346; nşr. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Ali Accâl, Medine 1417/1997), *el-İstiğâse* (*Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kübrâ* içerisinde, Kahire 1323, I, 470-475) ve *el-İstiğâse fi'r-red 'ale'l-Bekrî* (nşr. Abdullah b. Düceyn es-Sehlî, Riyad 1417/1997) adlarıyla da basılmıştır. **10. el-Furkân beyne evliyâ'r-raḥmân ve evliyâ'i's-şeyṭân** (nşr. Mahmûd Abdülvehhâb Fâйд, Kahire 1325, 1367; Riyad 1390/1970; nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Dimaşk 1382/1962; nşr. Muhammed Ebû'l-Vefâ Abd, Kahire 1386/1966; nşr. Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1387/1967; nşr. Ahmed Hamdî İmâm, Cidde 1401/1981; nşr. Hüseyin Yûsuf el-Gazzâl, Beyrut 1402/1982, 1404/1983; nşr. Abdurrahman Abdülkerîm Yahyâ, Riyad 1414/1994; nşr. Hâzım Ali Behcet el-Kâdî, Mekke 1415/1995). **11. Me'âricü'l-vuṣûl ilâ ma'rifeti uṣûli'd-dîn ve fûrûihî kad beyyenehü'r-Resûl** (Kahire 1318, 1340; Riyad 1412/1991). **12. en-Nübüvvât** (Kahire 1346, 1386/1966; Bathâ 1346; Beyrut 1402/1982; nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1982). **13. Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fi te'sîsi bide'ihimi'l-kelâmiyye ev nakẓu te'sîsi'l-Cehmiyye** (nşr. Muhammed b. Abdurrahman b. Kâsım, Mekke 1391/1392/1971-1972). **14. et-Tuḥfetü'l-İrâkıyye fi'l-a'mâlî'l-arâkıyye** (nşr. Muhammed Münîr ed-Dimaşkî, Kahire 1344; Bağdad, ts.). Eser *et-Tuḥfetü'l-İrâkıyye fi'l-a'mâlî'l-kalbiyye* adıyla da neşredilmiştir (nşr. Tâhâ Halîl el-Hayyâlî, Bağdad 1401/1980).

15. Risâle fi'l-kelâm 'ale'l-fıtra (Kahire 1333). *el-Fıtra* adıyla da anılan eseri (nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1988) Geneviève Gobillot, *L'épître du discours sur la fıtra* (*Risâle fi'l-Kalâm 'alâ'l-Fıtra*) *de Taqi'l-din Ahmad Ibn Taymiya* adıyla Fransızca'ya tercüme etmiştir (*Annales islamologiques*, XX [le Caire 1984], s. 29-33). **16. İzâhu'd-delâle fi 'umûmi'r-risâle ve't-ta'rîf fi ahvâlî'l-cin** (Kahire 1341, 1343; nşr. Muhammed Şâkireş-Şerîf, Kahire 1407/1987). **17. el-Cevâbü'l-bâhîr fi züvvâri'l-meḳâbir** (nşr. Süleyman b. Abdurrahman es-Sânî, Kahire 1377/1957; nşr. Muhammed eş-Şeymî Şehhâte, İskenderiye 1994; nşr. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî, Beyrut 1417/1997). **18. el-Hasene ve's-seyyî'e** (nşr. Muhammed Cemîl Gâzî, Kahire 1391/1971, Cidde 1406/1986; nşr. Muhammed Osman el-Huṣṭ, Beyrut 1405/1985). **19. Kitâbü'r-Red 'ale'l-Aḥ-nâ'î** (Kahire 1346; Riyad 1417/1997; *Telhîşu Kitâbi'l-İstiğâse*'nin kenarında). **20. er-Risâletü'l-Ba'albekkiyye** (nşr. Muhyiddin Sabrî el-Kürdî - Muhammed Hüseyin Nuaymî, Kahire 1328, *Resâ'il Tûrâşıyye* içerisinde). **21. el-Vâşıta beyne'l-halk ve'l-hak** (Kahire 1323, 1340, 1415/1995; Riyad 1405/1985). Jean R. Michot eseri *Les intermédiaires entre Dieu et l'homme* adıyla Fransızca'ya çevirmiştir (*Fetwas du shaykh de l'Islam Ibn Taymiyya* -I- içerisinde, Paris 1996). **22. el-Kā'ide-tü'l-Merrâküşıyye** (nşr. Nâsir b. Sa'd er-Reşîd - Rıza Nu'mân Mu'tî, Riyad 1401/1981). Serajul Haque tarafından "The Qā'ida Marākushıya of Ibn Taimiya" adıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir (*Arabic and Islamic Studies in Honor of H. A. R. Gibb*, Leiden 1965, s. 293-318). **23. Şerḥu'l-Akîdeti'l-İşfahâniyye** (nşr. Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî, Kahire 1328, 1329; nşr. Es'ad Ahmed, Kahire 1385/1965; nşr. Haseneyn Muhammed Mahlûf, Kahire 1386/1966; Riyad 1415/1995). **24. Kā'ide celîle fi't-teveṣṣül ve'l-vesîle** (Kahire 1327, 1331; nşr. M. Reşîd Rızâ, Kahire 1904, 1988; nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1373/1954; nşr. Atıyye Muhammed Sâlim, Cidde 1377/1958; nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut 1389/1970, 1979; nşr. Seyyid el-Cümeylî, Beyrut, ts.; nşr. Abdülkâdir el-Arnaût, Dimaşk, ts.). **25. Kā'ide fi hükmi mes'eleli'l-kazâ ve'l-kader reddin 'alâ ba'zi'z-zimmiyyîn** (nşr. Mahmud Efendi, İzzeddin İbn Gânim'in *Telbisü İblis* kitabıyla birlikte, Riyad, Kahire 1323). **26. er-Risâletü'l-kudsıyye** (Kahire 1320). **27. er-Risâle-**

tü'l-medeniyye fi tahkiki'l-mecâz ve'l-haқиқа fi şifâtillâhi Te'âlâ (Kahire 1346, 1372/1952). **28. 'Arşü'r-raḥmân ve mâ verede fihi mine'l-âyât ve'l-eḥâdiş** (Kahire, ts.). *el-'Arşıyye* adıyla da basılmıştır (nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1987). **29. Risâle fi 'ilmi'z-zâhir ve'l-bâṭın** (Kahire 1343/1924). **30. el-Kelâm 'alâ kavlihi Te'âlâ "İnne hâzâ le-sâhîrânî"** (nşr. Nâsir b. Sa'd er-Reşîd, *Mecelletü'l-Baḥsi'l-İlmî ve't-tûrâs*, II [Mekke 1399/1979], s. 265-278). **31. Mecmû'a-tü't-tevhîd** (Kahire 1375/1955, 1401/1981; Devha 1390/1970). **32. Mezhebü's-selefi'l-kadîm fi tahkiki mes'eleli kelâmil-lâhi'l-kerîm** (Kahire 1349/1931). **33. el-Mesâ'ilü'l-Mardîniyye** (nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Dimaşk 1384/1964). **34. el-Kazâ' ve'l-kader** (nşr. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyiḥ - Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1991). Ayrıca *Sü'âlân fi'l-kazâ' ve'l-kader* adıyla da neşredilmiştir (nşr. Ebû'l-Mecd Harek, Kahire 1413/1993). **35. el-Kelâm 'alâ haқиkatil-İslâm ve'l-imân** (nşr. Mahmûd Hasan Ebû Nâcî eş-Şeybânî, Riyad 1409/1989). **36. el-Beyânü'l-mübîn fi ahbâri'l-cin ve's-şeyâṭîn** (Kahire 1994). **37. eş-Şafediyye** (nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad 1396/1976). **38. Kā'ide fi'r-red 'ale'l-Gazzâlî fi't-tevekkül** (nşr. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl, Riyad 1416/1995). **39. et-Tevekkül 'alellâh ve'l-aḥz bi'l-esbâb** (nşr. Ebû'l-Mecd Harek, Kahire 1992). **40. Derecâtü'l-yakîn** (Kahire 1323, 1342). **41. Kā'ide mühimme fi rahmeti Ehli's-sünne** (nşr. Hâlid Ebû Sâlih, Riyad 1414/1994). **42. Merâtibü'l-irâde** (nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1987). **43. er-Risâletü'l-ekmeliyye fimâ yecibü lillâhi min şifâtî'l-kemâl** (nşr. Ahmed Hamdî İmâm, Cidde 1983). **44. et-Tevhîd ma'a ihlâşil-'amel ve'l-vechi lillâh 'azze ve cille** (nşr. Muhammed Seyyid el-Celyend, Dimaşk-Beyrut 1407/1987). **45. el-Furkân beyne'l-hak ve'l-bâṭıl** (nşr. Hüseyin Yûsuf Gazzâl, Beyrut 1983). **46. er-Risâletü't-tis'iniyye** (nşr. Muhammed b. İbrâhim el-Aclân, Riyad 1409). **47. el-Mu'cizât ve'l-kerâmât ve envâ'u ḥavâriki'l-âdât ve menâfi'uhâ ve mazârruhâ** (nşr. Ebû Abdullah Mahmûd b. İmâm, Tanta 1986). **48. Beyânü'l-kelâmi'l-müveşşih fi beyâni'l-merrâmi'l-aḳşâ** (Lahor 1879). **49. Şerḥu kelîmât min Fütûhi'l-ğayb** (Riyad 1381, X, 455-549, *Mecmû'u fetâvâ* içinde, Cidde 1984, s. 79-189, *Câmi'u'r-resâ'il* içinde, nşr. İyâz Abdüllatîf İbrâhim, Bağdad 1987). **50. Kitâbü'l-Esmâ' ve's-şifât** (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1418/1998).

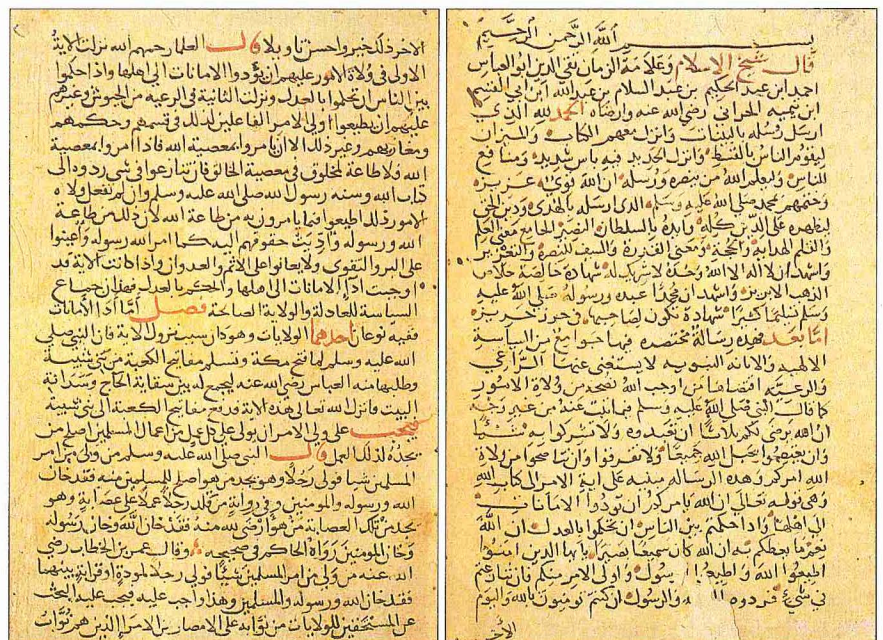
B) Kıraat ve Tefsir. 1. Muḳaddime fi uşûl-i'tefsîr (nşr. Cemîl eş-Şattî, Dimaşk 1355; Kahire 1370/1950; nşr. Adnân Zerzûr, Küveyt 1391/1971; Beyrut 1392/1972; nşr. Muhammed Mahmûd Nassâr, Kahire 1988). Tefsir usulüyle ilgili genel kurallardan ve müfessirler arasındaki çeşitli ihtilâflardan bahseden eser İbn Kesîr, Zerkeşî ve Süyûtî gibi müelliflerin temel kaynaklarından biri olmuştur. **2. Dekâ'iku't-tefsîr (el-Câmî li-Tefsiri'l-İmân İbn Teymiyye)** (I-VI, nşr. Muhammed Seyyid el-Celyend, Beyrut-Dimaşk 1978-1980, 1404/1984, 1406/1986; Cidde- Beyrut-Dimaşk 1406/1986). **3. el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-te'vîl** (Kahire 1367). **4. Mecmû'atü tefsîri Şeyhülislâm İbn Teymiyye** (nşr. Abdüssamed Şerefeddin, Bombay 1374/1954). A'lâ, Şems, Leyl, Alak, Beyyine ve Kâfirûn sûrelerinin tefsiridir. **5. et-Tefsîrû'l-kebîr** (nşr. Abdurrahman Umeyre, Beyrut 1408/1988). **6. et-Tibyân fi nüzûli'l-Kur'ân** (nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1987). **7. Cevâbü ehli'l-İlm fi tafzîli âyâtî'l-Kur'ân** (Kahire 1322). **8. Risâle fi'l-Kur'âni'l-Kerîm** (Delhi 1295, 1344/1925). **9. et-Tefsîrû'l-mevzû'î** (nşr. Abdurrahman Umeyre, Kahire 1994). **10. Risâle li'bn Teymiyye, Ecâbe fihâ 'an es'ile fi 'ilmi'l-kurâ't** (nşr. Muhammed Ali Sultânî, Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye, XIII [Riyad 1405], s. 179-205). **11. Tefsîru sûreti'l-İhlâş** (Kahire 1325, 1985, 1987; Riyad 1961; Küveyt 1395; nşr. Abdülalî Abdülâl Hâmid, Bombay 1407/1987; Beyrut, ts.). **12. Tefsîru sûreti'n-Nûr** (nşr. Muhammed Münîr ed-Dimaşkî, Kahire 1340; Delhi 1344, neşreden Risâle fi'l-Kur'ân adlı eseriyle birlikte; Beyrut 1983). Ayrıca Fevâ'id müstenbaḥa min sûreti'n-Nûr adıyla da neşredilmiştir (Delhi 1295/1878). **13. Tefsîrû'l-Mu'avvizeteyn** (nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1987). **14. Cevâbü ehli'l-İlm ve'l-İmân bi-tahkîki mâ aḥbere bihi Resûlü'r-raḥmân min enne "Kul hüvellâhu eḥad ta'dîlû gülüse'l-Kur'ân"** (nşr. Muhammed Bedreddin en-Na'sânî, Kahire 1323, 1325, 1376/1956; nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1405; Riyad 1413). **15. Fetvâ Şeyhülislâm İbn Teymiyye fi kavli'n-nebî "Ünzile'l-Kur'ân 'alâ seb'ati aḥruf ve me'l-murâd bi-hâzihi's-seb'a"** (nşr. Abdülmecîd Zekerıyyâ, Kahire 1324, Zehebî'nin er-Ruvâtü's-şîkât kitabıyla birlikte). **16. Tefsîru âyâtin eşkelet 'alâ keşîrin mine'n-nâs** (nşr. Abdülazîz b. Muhammed el-Halîfe, Riyad 1417/1996).

C) Hadis. 1. Erba'üne ḥadîsen (Kahire 1341; nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1936; nşr. Mahmûd Emîn en-Nevâvî, Tâif 1378/1958; nşr. Abdülazîz es-Seyrevân, Beyrut 1406/1986). İbn Teymiyye'nin rivayet ettiği bu kırk hadis sayesinde onun kendilerinden hadis aldığı hocalarının isimleri de öğrenilmiş olmaktadır. **2. 'İlmü'l-ḥadîs** (nşr. Mûsâ Muhammed Ali, Beyrut 1985). **3. el-Kelîmü't-tayyibe min ez-kârî'n-nebî** (nşr. Muhammed Hacı el-Bosnevî, Kahire 1340, 1349; nşr. Abdülkâdir el-Arnaût, Riyad 1400/1980; Dimaşk 1403/1983; nşr. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Beyrut 1405/1985; nşr. Muhammed Münîr ed-Dimaşkî, Kahire, ts.). **4. Risâle fi şerhi ḥadîsi Ebî Zer** (Kahire 1324/1906). **İn'âmü'l-Bârî fi şerhi ḥadîsi Ebî Zerri'l-Gıfârî** adıyla da yayımlanmıştır (nşr. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, Bombay 1407). **5. Şerhu ḥadîsi'n-nüzûl** (Kahire 1366; Dimaşk 1381/1961). **Risâle Sü'âl fi ḥadîsi'n-nüzûl ve cevâbuhû** (nşr. Muhammed Abdurrahman el-Hamîs, Riyad 1414/1993) ve **Şerhu ḥadîsi "Yâ 'ibâdî inni ḥarramtü'z-zulme 'alâ nefsi"** (nşr. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, Beyrut 1413/1992) adlarıyla da basılmıştır. **6. Eḥâdisü'l-kuşşâs** (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâḡ, Dimaşk 1405/1985; Beyrut 1988; nşr. Ahmed Ali Bâcûr, Kahire 1413/1993). **7. el-Eḥâdisü'z-za'ife ve'l-bâtîle** (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1410/1989). **8. el-Eḥâdisü'l-mevzû'a** (nşr.

Mahmûd el-Arnaût, Küveyt 1988). **9. Risâle fi's-sünne** (nşr. Rıdvân es-Seyyid, Beyrut 1404). **10. Şerhu ḥadîsi "İnneme'l-a'mâlû bi'n-niyât"** (Riyad 1400/1980; nşr. Abdullah b. Haccâc, Kahire 1401).

D) Fıkıh. 1. Şerhu'l-'Umde fi'l-fıkh (I, nşr. Suûd b. Sâlih el-Utayşân, Riyad 1413/1993; II-III, nşr. Sâlih b. Muhammed el-Hasan, Riyad 1413/1993; I-III, nşr. Sâlih b. Muhammed el-Hasan, Riyad 1413/1993). Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin el-'Umde adlı kitabının sadece ibadetler kısmına dair bir şerh olup bazı konular geniş bir tarzda incelenmiştir. **2. es-Siyâsetü's-şer'iyye fi işlâhi'r-râ'î ve'r-ra'iyye**. Devletin esas teşkilât ve idareleriyle ilgili olup birçok defa basılmış (Bombay 1306/1888; Kahire 1322, 1969; nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr – Ahmed Zekî Atıyye, Kahire 1951, 1971; nşr. Muhammed Abdullah es-Semân, Medine 1379/1960; nşr. Muhammed Mübârek, Beyrut 1966; nşr. Kusa Muhıbbüddin el-Hatîb, Kahire 1387/1968; nşr. Muhammed İbrâhîm – Muhammed Âşûr, Kahire 1971; *Mecmû'u fetâvâ* içerisinde, Riyad 1383, XXVIII, 244-397), başta Türkçe olmak üzere pek çok dile çevrilmiştir (İng. trc. Omar A. Farrukh, *Ibn Taymiyya on Public and Private Law in Islam or Public Policy in Islamic Jurisprudence*, Beirut 1966, 1970; Fr. trc. Henri Laoust, *Le traité de droit public d'Ibn Ta-*

Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin es-Siyâsetü's-şer'iyye adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2889)

imiya, Beyrut 1948; T trc. Âşık Çelebi, *Mi'râcû'l-ayâle ve minhâcû'l-adâle* [bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1556; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1006; TSMK, Hazine, nr. 1768, Revan, nr. 1610, Kadızâde Mehmed Efendi, *Tâcû'r-resâil ve minhâcû'l-vesâil* [bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1926; Âşir Efendi, nr. 327; Hüsrev Paşa, nr. 308, 309]; Seyyid Abdullah Cemâleddin Edirnevî [Kahire 1319]; Abdülkadir Kabakçı, *İslâm'da İdâri Siyaset* [İstanbul 1977]; Ömer Rıza Doğrul, "Siyâset-i Şer'îyye" [*Sebilür-reşâd*, XIII/333, 1331, s. 160-161; XIII/334, 1331, s. 169-171; XIII/335, 1331, s. 180-182; XIII/338, 1331, s. 207-209]; Kemal Solak, *İslâm'da İdare Edenler ve Edilenler* [İstanbul 1974] ve Vecdi Akyüz, *Siyaset, es-Siyâsetü's-şer'îyye* [İstanbul 1985]). 3. *el-Hisbe fi'l-İslâm* (Kahire 1318, 1323, 1340; Medine 1390/1970; Riyad 1412/1992; nşr. Abdülazîz Rebâh, Dimaşk 1387/1967; nşr. Salâh İzâm, Kahire 1396/1976; nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr, Riyad 1980; nşr. Muhammed İbrâhim en-Nâsır, Mekke 1404; *Mecmû'ü Fetâvâ* içerisinde, Riyad 1412/1991, XXVIII, 60-120). Eser çeşitli dillere çevrilmiştir (İng. trc. Muhtar Holland, *Public Duties in Islam, The Institution of the Hisba*, London 1983; Fr. trc. Henri Laoust, *REI*, LII [Paris 1984], s. 25-108; T trc. Vecdi Akyüz, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*, İstanbul 1989). 4. *Risâle fi menâsiki'l-hac* (Kahire 1324; 1368, M. Reşîd Rızâ'nın *Menâsikü'l-hac: Ahkâmühü ve hükmühü* adlı kitabıyla birlikte; nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1987). Eser ayrıca *Mensekü'l-İmâm İbn Teymiyye li'l-hac ve'l-umreti'l-cedide* (nşr. Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah Âlûşşeyh, Mekke 1414/1994) ve *Ehemmü'l-ahkâm fi menâsiki'l-hac ve'l-umre 'alâ hedyi hayri'l-enâm* (Tâif 1380/1960) adlarıyla da neşredilmiştir. 5. *el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî 'ani'l-münker* (nşr. Muhammed Cemîl Gâzî, Kahire 1379; Cidde 1400/1979; nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1404/1984; nşr. Muhammed Seyyid el-Celyend, Cidde 1406/1986; T trc. Cemalettin Sancar, *İyiliği Emretmek Kötülükten Alıkoymak*, İstanbul 1987). 6. *el-İhtiyârâtü'l-İlmiyye* (Kahire 1326; *İhtiyârâtü Ahmed b. Teymiyye*, Dimaşk 1330). 7. *el-'Ubûdiyye fi'l-İslâm, Tefsîru kavillillâhi Te'âlâ "Yâ eyyühe'n-nâsû'bûdû rab-beküm"* (nşr. Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1387/1967, 1396/1976, 1398/1977; nşr. Muhammed Zühayr eş-Şâvîş,

Dimaşk 1382/1962, nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1400/1979; nşr. Muhammed Münîr ed-Dimaşkî, Riyad 1404/1984). 8. *el-'İbâdâtü's-şer'îyye ve'l-fark beyne-hâ ve beyne'l-bida'iyye* (Kahire 1341; nşr. Bedr el-Bedr, Demmâm 1407). 9. *Hilâfû'l-ümme fi'l-'İbâdât ve mezâhibü ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (Kahire 1325, 1349; nşr. Osman Cüm'a Damîriyye, Tâif 1410/1990). 10. *Risâle fi sünneti'l-cüm'a* (nşr. Hasan el-Feyyûmî İbrâhim, Kahire 1323; nşr. Abdülhamîd Şânûha, Cidde 1407/1987). 11. *Haqîkatü's-sıyâm* (nşr. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Beyrut 1390/1969; Cidde 1406/1986). 12. *İkâme-tü'd-delîl 'alâ ibtâlî't-tahlîl* (Kahire 1328). *Beyânü'd-delîl 'alâ buhlânî't-tahlîl* adıyla da neşredilmiştir (nşr. Feyhân b. Şâîf b. Atîk el-Matîrî, Medine 1416/1996). 13. *Risâletü'l-ictimâ' ve'l-iftirâk fi'l-halîfi bi't-talâk* (nşr. Muhammed b. Ahmed Seyyid Ahmed, Mekke 1408/1988). 14. *Risâle fi's-semâ' ve'r-raqs* (*Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kubrâ* içerisinde, Kahire 1323). Jean R. Michot risâleyi *Musique et danse selon Ibn Taymiyya* adıyla Fransızca'ya tercüme etmiştir (Paris 1991). 15. *Risâle fi ziyâreti Beyti'l-Makdis (Kâ'ide fi ziyâreti Beyti'l-Makdis) ve mâ verede fihâ min ehâdis* (Kahire 1323). 16. *Ziyâretü'l-kubûr ve'l-istincâd bi'l-makbûr* (Kahire 1340; Riyad 1413/1992, 1416/1995). 17. *Nażariyyetü'l-'ağd* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1368). 18. *Fetvâ İbn Teymiyye fi'l-kıyâm li'l-muşhaf ve takbîlihî ve ca'lihî 'inde'l-kabr* (Kahire 1349; nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1382/1962). 19. *Fetva's-şûfiyye ve'l-fukarâ'* (Kahire 1327, 1348). *eş-Şûfiyye ve'l-fukarâ'* adıyla da basılan eseri (nşr. Muhammed Cemîl Gâzî, Cidde 1400/1980) T. Homerin *Ibn Taimiya's al-Sûfiyah wa-al-Fuqarâ'* başlığıyla İngilizce'ye çevirmiştir (*Arabica*, XXXII/2 [Leiden 1985], s. 219-244). 20. *el-Mezâlimü'l-müşterek* (Kahire 1323, 1330, 1340). 21. *el-Emvâlü'l-müşterek* (nşr. Dayfullah b. Yahyâ ez-Zehrânî, Mekke 1406/1986). 22. *el-'İşyânü'l-musellâh ev katâlû ehli'l-bağy fi devleti'l-İslâm ve mevâkıfî'l-hükkâm minh* (nşr. Abdurrahman Umeyre, Beyrut 1992). 23. *Fetâva'n-nisâ'* (nşr. İbrâhim Muhammed el-Cemel, Riyad 1403/1983, 1406/1986; nşr. Kâsım eş-Şemmâî er-Rifâî, Beyrut 1987). 24. *Kâ'ide muhtaşara fi vücûbi tâ'atillâhi ve resûlihî ve vülâti'l-umûr* (nşr. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin el-İbâd el-Bedr, Riyad 1414/1994, 1416/1995). 25. *Naşiha zehebiyye ile'l-cemâ'ati'l-İslâmiyye: Fetvâ fi't-tâti*

ve'l-bey'a (nşr. Meşhûr Hasan Süleyman, Riyad 1410/1990). 26. *el-Hilâfe ve'l-mülk* (nşr. Hammâd Selâme, Zerkâ 1988). 27. *Ahkâmü 'uşâtî'l-mü'minin* (nşr. Mer-vân Kecek, Kahire 1985). 28. *Fıkhü'l-Kitâb ve's-Sünne ve ref'u'l-harâc 'ani'l-ümme* (nşr. Ferîd b. Emîn el-Hindâvî, Beyrut 1986). 29. *Fıkhü'n-nisâ' fi'z-zevâc ve'l-İşre ve'n-nüşûz ve't-talâk* (nşr. Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1989).

E) *Fıkıh Usulü*. 1. *el-Müsevvede fi usûli'l-fıkh* (nşr. Muhammed Muhyiddin el-Hatîb, Beyrut, ts.; Kahire 1384/1964, 1983; nşr. Ahmed b. İbrâhim ez-Zervâ, Riyad 1405). İbn Teymiyye'nin dedesi Mecdüddin İbn Teymiyye tarafından yazılmaya başlanmış olan esere babası Ebü'l-Mehâsin Şehâbeddin ilâvelerde bulunmuş ve müellif müsveddelere bazı bilgiler eklemişse de bu yazıları temize çekmeye fırsat bulamamıştır. İbn Teymiyye'nin ölümünden sonra öğrencilerinden Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Harrânî müsveddeleri temize çekerek eseri düzenlemiştir. Kitapta geçen "şeyhünâ" ifadesiyle Takıyyüddin İbn Teymiyye, "vâlidü şeyhinâ" ile babası kastedilmiş olup bu ifadelerin anılmadığı metin kısımları ise dedesine aittir. 2. *el-Kavâ'idü'n-nûrâniyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1970; Riyad 1400/1980, 1404/1983; nşr. Nâsır b. Abdullah el-Meymân – Ahmed Abdullah b. Humeyd, Mekke 1416/1996). Fıkıhî kaidelere dair olan eser klasik fıkıh kitapları sistematiğine göre tasnif edilmiş olup her konuyla ilgili hukukî kurallar verildikten sonra fakihlerin ihtilâfları çeşitli örneklerle açıklanmıştır. 3. *Nağdû merâtibi'l-icmâ'* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, Kahire 1357, İbn Hazm'ın *Kitâbü Merâtibi'l-icmâ'* ile birlikte; Beyrut 1399/1978, 1982). 4. *el-İstihsân ve'l-kıyâs* (Kahire 1320; nşr. George Makdisi, "Ibn Taimiya's Autograph Manuscript on Istihşân: Materials for the Study of Islamic Legal Thought", *Arabic and Islamic Studies in Honor of H. A. R. Gibb*, Leiden 1965, s. 446-479). 5. *el-Kıyâs fi's-şer'î'l-İslâmî* (Kahire 1329, 1346; Beyrut 1395/1975, 1982). *Mâ'ne'l-kıyâs* (nşr. Hasan el-Feyyûmî İbrâhim, Kahire 1323, *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kubrâ* içerisinde) ve *Risâle fi'l-kıyâsi'l-usûlî* (Kahire 1323) adıyla da yayımlanmıştır. 6. *Ref'u'l-melâm 'ani'l-e'immeti'l-a'lâm* (Kahire 1318, 1323; Medine 1380/1960; nşr. Muhammed Zühayr eş-Şâvîş, Dimaşk 1384/1964; Riyad 1403/1983; nşr. Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî, Kahire - Beyrut 1411/1991; Medine, ts.; T trc. Hayreddin Karaman, *İslâm*

Hukukunda Mezhepler içerisinde, İstanbul 1971, s. 35-74). 7. *Cevâbü İbn Teymiyye fî şihhati mezhebi ehli'l-Medîne* (Kahire 1341). *Şihhatü uşûli mezhebi ehli'l-Medîne* adıyla da basılmıştır (Beyrut, ts.). 8. *Tarîku'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-ma'mûl: bi-ma'rifeti'l-kavâ'id ve'd-qa-vâbi' ve'l-uşûli'l-muhtâr min kütübi İbn Teymiyye* (nşr. Cemâa Abdurrahman b. Nâsir es-Sa'dî, Kahire 1413/1993).

F) Dinler ve Mezhepler Tarihi. 1. *el-Cevâbü's-şahih li-men beddele dine'l-Mesih* (I-IV, Kahire 1322, 1349, 1964; Cidde 1390/1970). Hristiyanlığa reddiye mahiyetinde olup Sayda Piskoposu Pavlus'a (Paul) nisbet edilen bir risâleye cevap olarak yazılmıştır. Kitap, Thomas F. Michel tarafından *A Muslim Theologian's Response to Christianity: Ibn Taymiyye's Al-Jawab al-Sahih* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (New York 1984). 2. *Fetvâ fi'n-Nuşayriyye* (nşr. ve Fr. trc. M. Saint Guyard, JA, XVIII [1871], s. 158-198). *Risâletü İbn Teymiyye fi'r-red 'ale'n-Nuşayriyye* adıyla da yayımlanmıştır (Kahire 1323). 3. *Qavâ'idü'l-edyan* (nşr. İbrâhim Muhammed el-Cemîl, Riyad 1410/1989). 4. *Zemmü hamisi'n-Naşârâ li-Şeyhilislâm İbn Teymiyye* (nşr. Velîd b. Abdurrahman b. Muhammed Âlû Feriyyân, Mecelletü'l-Buhûşî'l-İslâmiyye, XLIV [Riyad 1405], s. 357-378).

G) Felsefe ve Mantık. 1. *er-Red 'ale'l-mantikiyyin** (nşr. Abdüssamed Şerefeddin el-Kütübî, Bombay 1368/1949; Lahor 1976; nşr. Refik el-Acm, Beyrut 1993). Aristo mantığına reddiye niteliğinde olan eseri Celâleddin es-Süyûtî *Cehdül-karîha fî tecridi'n-naşihâ* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra da buna çeşitli ilâveler yaparak *Şavnu'l-mantık* adlı kitabını meydana getirmiştir (iki eseri birlikte nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr, Beyrut, ts., Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye; nşr. Suâd Abdürrâzık – Ali Sâmî en-Neşşâr, Kahire 1970). Wael B. Hallaq bu kitabı *Cehdül-karîha'yı Ibn Taymiyya Against the Greek Logicians* adıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir (Oxford 1993). 2. *Nakzü'l-mantık** (Kahire 1328; nşr. Muhammed b. Abdürrezâk Hamza – Süleyman b. Abdurrahman es-Sânî, Kahire 1370/1951, 1988). 3. *Buğyetü'l-mürtâd fi'r-red 'ale'l-mütefelsife ve'l-Karâmi-ya ve'l-Bâtiniyye* (Kahire 1329; nşr. Mûsâ b. Süleyman ed-Düveyş, Medine 1408/1988, 1415/1995). 4. *er-Red 'alâ felsefeti İbn Rüşd el-Hafîd* (Kahire 1328/1910).

H) Diğer Eserleri. 1. *Risâle ile's-Sultân el-Meliki'n-Nâsir fî şe'ni't-Tâtâr* (Kahire 1319, 1346; nşr. Selâhaddin el-Mü-

neccid, Beyrut 1397/1967). 2. *Emrâzü'l-kalb ve şifâ'ühû* (Kahire 1386/1966). 3. *Cem'u kelimeti'l-müslimîn ve vücûbü i'tişâmihim bi-hablillâhi'l-metîn* (Bağdad 1332). 4. *er-Risâletü'l-Kubrusiyye* (*Hîtab li-Sercüvân Meliki Kıbrus*) (Kahire 1366; nşr. Ali es-Seyyid Subh el-Medenî, Riyad 1390/1970; Cidde 1399/1979, 1406/1986). 5. *Risâle fî Mu'âviye b. Ebî Süfyan* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1400/1979). 6. *Su'âl fî Yezîd b. Mu'âviye* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid, MMYADm., XXXVIII/3-4 [1383/1963], s. 452-464, 672-678). 7. *Menâkıbü's-Şâm ve ehlihi* (nşr. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Dimaşk 1370; Dimaşk-Beyrut 1403/1982; Beyrut 1405). 8. *el-Vaşıyyetü'l-câmi'a li-hayri'd-dünyâ ve'l-âhire* (Kahire 1367). 9. *el-Vaşıyyetü's-suğrâ* (*Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kubrâ* içerisinde, Kahire 1323). 10. *el-Vaşıyyetü'l-kubrâ: Risâletü Şeyhilislâm İbn Teymiyye ilâ etbâ'i 'Adî b. Müsâfir el-Ümevî* (nşr. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamd el-Hamûd, Ahsâ 1408/1987; nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr – Osman Cum'a Damîriyye, Tâif 1408/1987). 11. *el-İstikâme* (I-II, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad 1403/1983). 12. *el-Hulefâ'ü'r-râşidûn* (Tanta 1412/1992). 13. *Müferriğu'l-kulûb* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Kahire 1415/1995). 14. *Risâletü İbn Teymiyye fi'l-ğıybe, su'âl fi'l-ğıybe ve'l-cevâb 'anhâ* (Kahire 1341). *el-Ğıybe* adıyla da basılmıştır (nşr. Mahmûd İmâm Mansûr, Tanta 1986). 15. *Mecmû'atü resâ'il fi'l-hicâb ve's-süfûr* (Riyad 1417/1997). 16. *Tezkiyetü'n-nefs* (nşr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî, Riyad 1415/1994). 17. *Mes'ele fi'l-kenâ'is* (nşr. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl, Riyad 1416/1995). 18. *İşârâtün lafiye* (Küveyt 1980; nşr. Muhammed Münîr ed-Dimaşki, Dimaşk-Riyad 1404/1983, 1408/1987). 19. *Kâ'ide fi'l-mahabbe* (nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Kahire 1987). 20. *et-Tevbe* (nşr. Abdullah Haccâl, Kahire 1990; nşr. Ebû Üsâme Muhayiddin Abdülhamîd, Cidde 1414/1994). 21. *Re'sü'l-Hüseyn* (İmâm et-Taberî'nin *İstîşâdül-Hüseyn* adlı eseriyle birlikte, Beyrut 1406/1985, s. 181-215). *Eser Mekânü re'si'l-Hüseyn* adıyla da yayımlanmıştır (nşr. Ebû Ya'lâ Muhammed eş-Şebrâvî, Beyrut 1417/1997). 22. *Dîvânü Şeyhilislâm İbn Teymiyye* (nşr. Muhammed Abdürrahîm, Beyrut 1991).

İbn Teymiyye'nin eserleri ayrıca birtakım mecmualar içerisinde toplanarak basılmıştır. *Câmi'u'r-resâ'il* (I-II, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Kahire 1389/1969,

1984; Cidde 1405/1984); *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kubrâ* (I-II, nşr. Hasan el-Feyyûmî İbrâhim, Kahire 1323, 1341, 1385/1966; nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Cidde 1368); *Mecmû'atü'r-resâ'il ve'l-mesâ'il* (I-V, nşr. M. Reşîd Rızâ, Kahire 1341-1349, 1412/1992; Beyrut 1403/1983); *el-Fetâva'l-kubrâ* (Kahire 1329; I-V, nşr. Haseneyn Muhammed Mahlûf, Kahire 1384/1965); bütün eserlerini ihtiva eden *Mecmû'u Fetâvâ* Şeyhilislâm Ahmed İbn Teymiyye* (I-XXXVII, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî, Riyad 1381-1386/1961-1967, 1412/1991; Beyrut 1386/1967) ve *Mecmû'atü'l-fetâvâ li-Şeyhilislâm Takıyyiddin Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî* (I-XXXVII, nşr. Âmir el-Cezâr – Enver el-Bâz, Mansûre-Riyad 1418/1997) bunlara örnek olarak gösterilebilir. İbn Teymiyye'nin Mısır'da verdiği fetvalar *el-Fetve'l-Mısrîyye* adıyla bir araya getirilmiş olup Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Ali el-Ba'î bunları *Kitâbü'l-Fetâvâ* (*et-Teshîl*) adlı eserinde ihtisar etmiştir (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, baskı yeri yok, 1368; nşr. Abdülmeccid Selîm, Beyrut 1949, 1407/1987). *Mecmû'u fetâvâ*, Tevhid Yayınları tarafından *İbn Teymiyye Külliyyatı* (I-III, İstanbul 1986-1988) adıyla Türkçe'ye çevrilmeye başlanmışsa da tamamlanamamıştır. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ, *el-Hâvî fi tahrici ehâdisi Mecmû'i'l-fetâvâ* adlı eserinde (Beyrut 1415/1995) *Mecmû'u fetâvâ*'nın hadislerini tahrir etmiştir.

Literatür. A) Biyografik Çalışmalar. Şemseddin İbn Abdülhâdî el-Makdisî, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî menâkıbü Şeyhilislâm Ahmed İbn Teymiyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Kahire 1356); Ebû Hafis Sirâcüddin Ömer b. Ali el-Bezzâr, *el-A'lâmü'l-'aliyye fî menâkıbü Şeyhilislâm İbn Teymiyye* (nşr. İsmâil el-Ensârî, Riyad 1390/1970; nşr. Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut 1996); Mer'î b. Yûsuf el-Kermî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî menâkıbü İbn Teymiyye* (Kahire 1329; nşr. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut 1406/1986); Safiyyüddin el-Hanefî el-Buhârî, *el-Kav-lü'l-celî fî tercemeti's-Şeyh Takıyyüddin İbn Teymiyye el-Hanbelî* (Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî, Cilâ'ü'l-'ayneyn fî muhâkemeti'l-Ahmedeyn ile birlikte, Bulak 1298); Muhammed Yûsuf Kokan Ömerî, *İmâm İbn Taymiyya* (Urduca, Madras 1959); Muhammed Behcet el-Baytâr, *Hayâtü Şeyhilislâm İbn Teymiyye, muhâdarât ve makâlât ve dirâsât* (Dimaşk 1960); Muhammed Saîd İsmâil, *Mihrecânü'l-İmâm İbn Teymiyye* (baskı yeri yok,

1382/1963); Abdüsselâm Hâşim Hâfız, *el-İmâm İbn Teymiyye* (Kahire 1389/1969); İbrâhim b. Ahmed el-Gayyânî, *Nâhiye min hayâtî Şeyhîlislâm İbn Teymiyye* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1395/1975); Selâhaddin el-Müneccid, *Şeyhülislâm İbn Teymiyye: Sîretühû ve aḥbâruhû 'inde'l-mü'errihîn* (Beyrut 1976); Muhammed Ebû Zehre, *İbn Teymiyye: Hayâtühû ve 'aşruhû, ârâ'ühû ve fıkhuḥ* (Kahire, ts; T trc. Osman Keskiöğlu, *Şeyhülislâm Ahmed İbni Teymiyye*, İstanbul 1987; Nusrettin Bolelli v.dğr., *İmam İbn-i Teymiyye*, İstanbul 1988); Muhammed Yûsuf Mûsâ, *İbn Teymiyye* (Kahire, ts.); Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Hâş bi-hayâtî Şeyhîlislâm el-Hâfız Ahmed b. Teymiyye* (Ar. trc. Saîd el-A'zamî en-Nedvî, Küveyt 1403/1983; T trc. Yusuf Karaca, *İslâm Önderleri Tarihi: İbn Teymiyye*, İstanbul 1992); Sâib Abdülhamîd, *İbn Teymiyye, hayâtühû ve 'akâ'idühû* (Beyrut 1414/1994); Abdurrahman en-Nahlâvî, *İbn Teymiyye* (Dimaşk 1406/1986); Sa'd Sâdık Muhammed, *Şeyhülislâm İbn Teymiyye: İmâmü's-seyyf ve'l-kalem* (Riyad 1407/1987); Kâmil Muhammed Muhammed Uveydâ, *Ebû'l-'Abbâs Takîyyüddin Ahmed İbn Teymiyye: Şeyhülislâm* (Beyrut 1413/1992); Abdülmün'im Abdürradî el-Hâşimî, *İbn Teymiyye: el-'Âlimü'l-cerî* (Dimaşk 1414/1993); Buḥûşü'n-nedveti'l-'âlemiyye 'an Şeyhülislâm İbn Teymiyye ve 'a'mâlihi'l-hâlide (nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Feryevâf, Riyad 1412/1991, 1418/1997).

B) İbn Teymiyye'nin Görüşleriyle İlgili Olarak Lehide ve Aleyhinde Yazılan Eserler. Takîyyüddin es-Sübkî, *Şifâ'ü's-sekâm fi ziyâreti Hayrî'l-enâm* (Haydarâbâd 1305), *ed-Düretü'l-muḍiyye fi'r-red 'alâ İbn Teymiyye* (Dimaşk 1347) ve *er-Resâ'ilü's-Sübkîyye fi'r-red 'alâ İbn Teymiyye ve tilmîzihi İbn Kayyim el-Cevziyye* (Beyrut 1403/1983); Şemseddin İbn Abdülhâdî, *eş-Şârimü'l-münkî fi'r-red 'ale's-Sübkî* (Kahire 1318/1900; Beyrut 1405/1985; nşr. Ebû Abdurrahman es-Selefi, Beyrut 1412/1992); Şehâbeddin İbn Cebel el-Halebî, *el-Hakâ'iku'l-celiyye fi'r-red 'alâ İbn Teymiyye fîmâ evre-dehû fi'l-fetve'l-Hameviyye* (nşr. Tâhâ ed-Desûkî Hubeyşî, Kahire 1987); İbn Nâsirüddin ed-Dimaşkî, *er-Reddû'l-vâfir 'alâ men ze'ame bi-enne men semmâ İbn Teymiyye "şeyhülislâm" kâfir* (nşr. Zühayr eş-Şâvîş, Beyrut 1393/1973, 1400/1980); Mer'î b. Yûsuf el-Kermî, *eş-Şehâdetü'z-zekiyye fi senâ'i'l-e'imme 'alâ İbn Teymiyye* (nşr. Necm Abdurrahman

Halef, Beyrut 1404/1983); Dâvûd b. Süleyman el-Hâlidî, *Şulhu'l-iḥvân min ehli'l-îmân ve beyânü'd-dîni'l-kayyim fi tebrî'eti İbn Teymiyye ve İbni'l-Kayyim* (Bombay 1306); Ebû Bekir Hâmid el-Mihdâr, *el-Kavlü'l-kayyim mimmâ yervîhi İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim* (Cidde 1406/1986); Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî, *Cilâ'ü'l-'ayneyn fi muḥâkemeti'l-Aḥmedeyn* (Kahire 1278; Bulak 1298); Yûsuf en-Nebhânî, *Şevâhidü'l-hak fi'l-istiḡâse bi-seyyidi'l-halk* (Kahire 1323); Ebû'l-Meâlî es-Sülemî, *Gâyetü'l-emânî fi'r-red 'ale'n-Nebhânî* (Kahire 1325); Dâvûd b. Süleyman b. Circîs el-Bağdâdî, *Kitâbü Şulhi'l-iḥvân* (Bombay 1306/1889); Muhammed Mehdî el-Kâzîmî, *Minhâcû's-şerî'a fi'r-red 'alâ İbn Teymiyye* (Necef 1346); Mansûr Muhammed Muhammed Uveys, *İbn Teymiyye leyse selefiyyen* (Kahire 1970); Seyyid el-Cümeylî, *Münâzarâtü İbn Teymiyye ma'a fukahâ'i 'aşrihi* (Beyrut 1405/1985); Süleym el-Hilâlî, *İbn Teymiyye el-müfterâ 'aleyh* (Amman 1405); Abdurrahman eş-Şerkâvî, *İbn Teymiyye: el-Fakihü'l-mu'azzeb* (Kahire 1410/1990); Ali b. Ali el-Harbî, *Keşfü'l-estâr li-ibṭâlî id-dî'â'i fenâ'i'n-nâr el-mensûb li-Şeyhülislâm İbn Teymiyye ve tilmîzihi İbn Kayyim el-Cevziyye* (Mekke-Riyad 1410/1990); İbnü's-Şeyh el-Hazzâmîn (Ahmed b. İbrâhim el-Vâsîfî), *el-Tezkire ve'l-i'tibâr ve'l-intişâr li'l-ebrârî difâ 'an İbn Teymiyye* (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Ahsâ 1988); Mahmûd Mahmûd el-Gurâb, *er-Red 'alâ İbn Teymiyye min kelâmi's-Şeyhi'l-ekber Muḥyiddîn İbni'l-'Arabî* (Dimaşk 1402/1981, 1413/1993); Takîyyüddin el-Hisnî, *Fetvâ fi İbn Teymiyye* (Brockelmann, GAL, II, 117; diğer bazı çalışmalar için bk. Takîyyüddin es-Sübkî, neşredenin girişi, s. 12).

C) Çeşitli Konulardaki Görüşleriyle İlgili Çalışmalar. Muhammed el-Mübârek, *ed-Devle ve nizâmü'l-hisbe 'inde İbn Teymiyye* (Dimaşk 1387/1967); İbrâhim Halîl Bereke, *İbn Teymiyye ve cühûdühû fi't-tefsîr* (baskı yeri yok, 1971; Beyrut - Dimaşk 1984); Muhammed Seyyid el-Celyend, *el-İmâm İbn Teymiyye ve mevkiühû mine't-te'vîl* (Kahire 1393/1973; Cidde 1983); Ebû'l-Hasan İbnü'l-Lahhâm, *el-İhtiyârâtü'l-fıkhiyye min fetâvâ Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Beyrut 1369/1950; nşr. Abdurrahman Hasan Mahmûd, Riyad 1399/1979); Muhammed Hüsnî ez-Zeyn, *Manṭıku İbn Teymiyye ve menhecühû'l-fikrî* (Beyrut

1979); Abdurrahman b. Sâlih el-Mahmûd, *Mevkıfû İbn Teymiyye min kadâyâ 'aşrihi* (Riyad 1400/1980). *Mevkıfû İbn Teymiyye mine'l-eşâ'ire* (Riyad 1416/1995); Mustafa Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî* (doktora tezi, 1980, Ulu-dağ Üniversitesi İlahiyat Fak.); Muhammed Reşâd Sâlim, *Mukârene beyne'l-Gazzâlî ve İbn Teymiyye* (Küveyt 1400/1980); Sabrî el-Mütevellî, *Menhecü İbn Teymiyye fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire 1401/1981); Abdülatîf Muhammed Abd, *Dirâsât fi fikri İbn Teymiyye* (Kahire 1981); Mahmûd Sa'd et-Tıblâvî, *Mevkıfû İbn Teymiyye min felsefeti İbn Rüşd* (Kahire 1401/1981, 1409/1989) ve *et-Taşavvuf fi türâşi İbn Teymiyye* (Kahire 1984; T trc. Ali Durusoy, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, İstanbul 1989); Muhammed Hanîf Nedvî, *'Akliyyâtü İbn Teymiyye* (Lahor 1981); Mustafa Hilmi, *İbn Teymiyye ve't-taşavvuf* (İskenderiye 1403/1982); Muhammed Halîl Herrâs, *Bâşşü'n-neḥḍati'l-İslâmiyye: İbn Teymiyye es-Selefi, naḳdühû li-mesâliki'l-mütekellimîn ve'l-felâsife fi'l-ilâhiyyât* (Tanta 1372/1952, 1405/1985; Beyrut 1404/1984); Sâlih b. Abdülazîz Âlû Mansûr, *Uşûlü'l-fıkḥ ve İbn Teymiyye* (Kahire 1985); Meryem Abdurrahman Abdullah Zâmil, *Mevkıfû İbn Teymiyye mine'n-Naşrâniyye* (Mekke 1405/1985); Hamd b. Muhammed b. Sa'd el-Ferîyyân, *Ârâ'ü İbn Teymiyye fi'l-hukm ve'l-idâre* (Riyad 1405); Abdülazîz el-Âbidî et-Ticânî, *el-'Akîdetü's-şahiha beyne's-şûfiyye ve İbn Teymiyye* (Kahire 1985); Nâsır b. Muhammed el-Humeyd, *İbn Teymiyye ve menhecühû ve eşruhû fi't-tefsîr* (Riyad 1405/1985); Mâcid İrsân el-Kalânî, *el-Fikrû't-terbiyevî 'inde İbn Teymiyye* (Amman 1985); Kadriyye Abdülhamîd Şehâbeddin, *Mevkıfû Şeyhülislâm İbn Teymiyye mine'l-menzile fi mesâ'ilil-'akîde* (Mekke 1404-1405); As-sâf Abdülazîz el-Gumârî, *el-Manṭıku 'inde İbn Teymiyye* (Kahire 1985); Abdurrahman b. Abdullah ed-Debbâsî, *İbn Teymiyye: Menhecühû ve ihtiyârâtühû'l-fıkhiyye fi'l-cinâyât ve'l-hudûd* (Riyad 1406); Mahmûd Sayd el-Kürdî, *Eserü'l-Kur'ân 'alâ menhecî't-tefkîri'n-naḳdî 'inde İbn Teymiyye* (Bingazi 1986); Subhî Abdülhamîd Muhammed Abdülkerîm, *İbn Teymiyye ve'l-kırâ'ât* (Kahire 1986); Ahmed b. Muhammed Bennânî, *Mevkıfû'l-İmâm İbn Teymiyye mine't-taşavvuf ve's-şûfiyye* (Mekke 1406/1986); Hammû Nakkârî, *el-Menhecîyyetü'l-uşûliyye ve'l-manṭıku'l-Yûnânî min ḥi-*

İlâli Ebî Hâmid el-Gazzâlî ve İbn Teymiyye (Rabat 1987-1988); Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman, *el-Mesâ'il elletî lahâşahâ Şeyhülislâm Muhammed b. 'Abdülvehhâb min fetâvâ İbn Teymiyye* (nşr. Fidâ es-Seyyid Abdülmaksûd el-Eserî, Riyad 1408/1988); Muhammed Harbî, *İbn Teymiyye ve mevkûfuhû min ehemmi'l-fırak ve'd-diyanât fi'aşrihî* (Beyrut 1407/1987); Sü'ûd b. Sâlih el-Utayşân, *İbn Teymiyye ve menhecühû fi'l-fıkh* (Medine 1407); Şevki Beşir el-Mecîd, *Nağdû İbn Teymiyye li't-taşavvuf* (Hartum 1987); Fevziyye Rîzâ Hayyât, *el-Ehdâfût-terbiyetü's-sülûkiyye 'inde Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (Mekke 1408/1987); Muhammed Sennân Seyf, *el-Hilâf fi'l-kavâ'id-i-üşûliyye el-müte'allika bi-delâleti'l-elfâz min hayşü's-şümûl ve 'ademihî ve mevkûfû Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (Medine 1408); Râşid el-Gannûşî, *el-Ğader 'inde İbn Teymiyye* (Tunus 1989); Muhammed b. Abdülazîz el-Avâcî, *İ'câzû'l-Kur'ân 'inde Şeyhülislâm İbn Teymiyye ma'a'l-mukârane bi-Kitâbi İ'câzû'l-Kur'ân li'l-Bâkallânî* (yüksek lisans tezi, 1414/1993, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Ahmed Mahmûd el-Cezzâr, *el-Velâye beyne'l-Cilânî ve İbn Teymiyye* (Kahire 1410/1990); Ömer Ferruh, *İbn Teymiyye el-müctehid beyne ahkâmî'l-fukahâ' ve hâcâtî'l-müctema'* (Beyrut 1411/1991); Hasan Kûnâkâtâ, *en-Nazariyyetü's-siyâsiyye 'inde'l-İmâm Ahmed b. Teymiyye* (Demmâm-Riyad 1415/1994); Abdürradî Muhammed Abdülmuhsin, *Menhecü ehli's-sünne ve'l-cemâ'a fi'r-red 'ale'n-Naşârâ: Dirâse 'ilmiyye min hilâli cühûdî'l-İmâm İbn Teymiyye* (Kahire 1412/1992); Ebû Bekir b. Abdülazîz el-Bağdâdî, *en-Nehy yektazi'l-fesâd beyne'l-'Alâ'î ve İbn Teymiyye* (Demmâm 1414/1993); İbrâhim Ukaylî, *Tekâmülü'l-menhecî'l-ma'rîfî 'inde İbn Teymiyye* (Mariland 1415/1994); Abdülkâdir b. Muhammed Atâ Sûfî, *el-Uşûl elletî benâ 'aleyhâ el-mübtedî'atü mezhebehüm fi's-şifât ve'r-red 'aleyhâ min kelâmi Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (1415/1994, doktora tezi, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Nedîm Kârv, *el-Hağ ve'l-îmân fi kelâmi İbn Teymiyye* (Dimaşk-Beyrut 1415/1994); Abdullah b. Yûsuf el-Aclân, *Fetâvâ mühimme min ecvibeti Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (Riyad 1414/1994); Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsû'atü fıkhî İbn Teymiyye* (Riyad 1415/1994); Rîzk Yûsuf eş-Şâmî, "İbn Teymiyye: Maşâdiruhû ve menhecühû fi

tahtilîhâ" (MMA, XXXVIII/1-2 [Kahire 1415/1994], s. 183-269); Süleyman b. Sâlih el-Gusn, *A'mâlû'l-kulûb 'inde Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (Riyad 1416/1995); Ahmed Mevâvî, *Teysîrû'l-fıkhî'l-câmi' li'l-ihtiyârâtî'l-fıkhîyye li-Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (Demmâm 1416/1995); Hâlid Abdurrahman el-Ak, *el-Uşûlû'l-fikriyye li'l-menâhici's-selefiyye 'inde Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (Beyrut 1415/1995); İbtisâm bint Uveyd b. İyâz el-Mutarrafî, *Tercihâtü Şeyhülislâm İbn Teymiyye fi'n-nikâh* (baskı yeri yok, 1417/1996); Abdullah b. Reşid b. Muhammed el-Hûşânî, *Menhecü Şeyhülislâm İbn Teymiyye fi'd-da' ve ilellâhi Te'âlâ* (Riyad 1417/1996); Nâcî b. Hasan b. Sâlih Hudayrî, *el-Hisbe: en-Nazariyye ve'l-ameliyye 'inde Şeyhülislâm İbn Teymiyye* (Medine 1417/1996); Muhammed b. Ahmed es-Sâlih, *Fıkhü'l-üşre 'inde'l-İmâm Şeyhülislâm İbn Teymiyye fi'z-zevâc ve âşârihî* (Riyad 1416/1996); Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Feryevâî, *Şeyhülislâm İbn Teymiyye ve cühûdühû fi'l-hadîs ve 'ulûmih* (I-IV, Riyad 1416/1996); Salih Özer, *İbn Teymiyye'nin Minhâcû's-sünne Kapsamında Rivayetleri Kabul ve Red Kriterleri* (1998, doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Meryem Muhammed İvaz b. Lâden, *Devru İbn Teymiyye fi'l-cihâd zıdde'l-Moğûle'l-İlhâniyyîn min 661 ilâ 728* (Mekke 1403/1983); Takıyyüddin el-Hisnî, *Def'u şübehi men şebbehe ve temerrede ve nesebe zâlike ile'l-İmâm Ahmed* (Kahire 1931).

D) Batı Dillerinde İbn Teymiyye Üzerine Yapılan Çalışmalar. Henri Laoust, *Essais sur les doctrines sociales et politiques d'Ibn Taimiya* (I-II, Le Caire 1939; Ar. trc. Muhammed Abdülazîm Ali, *Nazarıyyâtü Şeyhülislâm İbn Teymiyye fi's-siyâse ve'l-ictimâ', İskenderiye 1396/1976*); "Quelques opinions sur la théodicée d'Ibn Taimiya" (*Mélanges Maspero*, III [Le Caire 1937], s. 431-438); "Une risala d'Ibn Taimiya sur le serment de répudiation" (*BEO*, VII [1937-1938], s. 215-236); *Contribution à une étude de la méthodologie canonique d'Ibn Taimiya* (Le Caire 1939); "La biographie d'Ibn Taimiya d'après Ibn Kâtîr" (*BEO*, X [1943], s. 115-162); "Le Hanbalisme sous les Mamlouks bahrides" (*RÉI*, XXVIII [1960], s. 1-71); "Une fetwâ d'Ibn Taimiya sur Ibn Thumart" (*BIFAO*, LIX [Le Caire 1960], s. 158-184); "L'influence d'Ibn Taymiyya" (*Islam: Past Influence*

and Present Challenge içerisinde, *Mélanges W. Montgomery Watt*, Edinburgh 1979, s. 15-33); "Le réformisme d'Ibn Taymiyya" (*IS*, I/3 [1962], s. 27-47); "L'influence d'Ibn Taymiyya" (*Islam: Past Influence and Present Challenge*, Edinburgh 1979, s. 15-33); George Makdisi, "The Tanbih of Ibn Taymiyya on Dialectic: The Pseud 'Aqilian Kitâb al-Farq" (*Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya*, Leiden 1972, s. 285-294); "Ibn Taymiyya: A Sufi of the Qâdiriyya Order" (*AJAS*, I [Leiden 1974], s. 118-129); Charles D. Matthews, "A Muslim Iconoclast (Ibn Taymiyyah) on the Merits of Jerusalem and Palestine" (*JAOS*, LVI [1936], s. 1-21); Donald P. Little, "Did Ibn Taymiyya Have a Screw Loose?" (*SI*, XLI [Paris 1975], s. 93-111); "The Historical and Historiographical Significance of the detention of Ibn Taymiyya" (*Middle East Studies*, IV [Cambridge 1973], s. 311-327); Alfred Morabia, "Ibn Taymiyya, dernier grand théoricien du ğihâd médiéval" (*BEO*, XXX [Damas 1978], s. 85-100); "Ibn Taymiyya, les juifs et la Tora" (*SI*, XLIX [Paris 1979], s. 91-122; L, s. 77-107); Majid Irsan al-Kaylani, *Ibn Taymiyya on Education: An Analytical Study of Ibn Taymiyya's Views on Education* (University of Pittsburgh, 1981); Victor Emmanuel Makari, *Ibn Taymiyyah's Ethics. The Social Factor* (Chicago-California 1983); Abdul Azim Islahi, *Economic Concepts of Ibn Taimiyyah* (Leicester 1988); Khaliq Ahmad Nizami, "The Impact of Ibn Taymiyya on South Asia" (*Journal of Islamic Studies*, I [1990], s. 120-149); Wael B. Hallaq, "Ibn Taymiyya on the Existence of God" (*Acta Orientalia*, LII [Copenhagen 1991], s. 49-69); Niels Henrik Olesen, *Culte des saints et pèlerinages chez Ibn Taymiyya* (Paris 1991); a.mlf., "Étude comparée des idées d'Ibn Taymiyya (1263-1328) et de Martin Luther (1483-1546) sur le culte des saints" (*RÉI*, L [Paris 1986], s. 175-206); Binyamin Abrahamov, "Ibn Taymiyya on the Agreement of Reason with Tradition" (*MW*, LXXXII/3-4 [1992], s. 256-273); a.mlf., "Ibn Taymiyya and the Doctrine of 'Ismah" (*The Bulletin of the Henry Martin Institute of Islamic Studies*, XII/3-4, Haydarâbâd 1993, s. 21-30); Sherman A. Jackson, "Ibn Taymiyyah on Trial in Damascus" (*Journal of Semitic Studies*, XXXIX/1 [1994], s. 41-86); Bernard Weiss, "Ibn Taymiyya on Leadership in the Ritual Prayer" (*Islamic Legal Interpretation: Muftis and their Fatwas*, ed. Muhammad Khalid Masud, Brinkley Messick, David S.

Powers, London 1996, s. 63-71); Benjamin Jokisch, "İjtihād in Ibn Taymiyya's Fa-tāwā", s. 119-140 (*Islamic Law: Theory and Practice*, ed. Robert Glave, London 1997); Qamaruddin Khan, *The Political Thought of Ibn Taymiyah* (Islamabad 1973); Serajul Haque, *Imām Ibn Taymiyya and his Projects of Reform* (Dhaka 1403/1982); Muhammad Amin, *Ijtihad Ibn Taymiyyah* (Jakarta 1991).

Fıkıhî Görüşleri. İbn Teymiyye, Abbâsî Devleti'nin Moğollar tarafından ortadan kaldırılmasıyla müslümanların siyasî otoriteden yoksun hale geldiği, başta kültür ve medeniyet şehri Bağdat olmak üzere pek çok yerleşim biriminin tahrip edildiği, Haçlı saldırılarının devam ettiği, bid'at ehli veya sapık fırkaların iç isyanlara giriştiği ve ümmet içinde birçok yeni tartışma ve temayülü alevlendirdiği, mezhep taassubunun son derece yaygın olduğu, dinî ve siyasî her fırkanın kendi görüşlerinin üstün gelmesi için muhaliflerini yok etmeyi göze aldığı ve hurafenin alabildiğine yayıldığı bir dönemde yaşamıştır. Hanbelî mezhebinin doktriner gelişimini büyük ölçüde tamamlayıp dört büyük Sünnî mezhebin istikrar kazandığı ve bölgede Hanbelîliğin bir hayli güçlü olduğu bir devirde ve bu mezhebe olan hizmetleriyle ünlü bir aile muhitinde yetişen İbn Teymiyye küçük yaştan itibaren köklü bir fıkıh eğitimi almış, mezhebin temel kaynaklarını okuyarak yetişmiştir. Bu kaynaklar arasında mezhep fıkının tedvininde önemli rol oynayan âlimlerden Ebû Bekir el-Hallâl'in, Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin ve dedesi Mecdüddin İbn Teymiyye'nin eserleri başta gelir. Ancak İbn Teymiyye, kendi mezhebine ait eserler yanında diğer fıkıh ve kelâm mezheplerinin temel kaynaklarını da okumuş, özellikle felsefe ve tasavvuf literatürüne derinlemesine vâkıf olmuştur. Bu birikim sayesinde ki akaid, fıkıh, mezhepler tarihi, tasavvuf, felsefe ve mantık gibi çeşitli alanlarda eserler telif etmiş, dönemindeki gruplar arasında cereyan eden tartışmalara katılarak reddiyeler kaleme almış, çok defa bakış açısı ve tezi tartışmanın odağını teşkil etmiştir. İbn Teymiyye, fikirlerinde ve mücadelesinde ilhamını öncelikle Hanbelî kaynaklarından almış olmakla beraber doymak bilmeyen okuma ve araştırma arzusu neticesinde diğer mezhep ve fırkaların görüş ve delillerinden de yararlanarak daha kapsamlı bir bakış açısına ulaşmayı başarmıştır. Ona göre kelâmcılar sistemlerini sadece akıl, hadisçiler nakil, sûfler ise irade üze-

rine kurmuşlardır. Kendisi akıl, nakil ve iradeyi bir bütün halinde uzlaştırmaya, bunlar arasında bir senteze ulaşmaya ve denge kurmaya çalışmıştır ki bu yaklaşıma Henri Laoust'un ifadesiyle "muhafazakâr reformculuk" (*ET²* [İng.], VIII, 953) adı verilebilir. İbn Teymiyye'ye göre şeriat kapsamlı bir kavram olup hem sûflerin mânevî hakikatini, hem filozof ve kelâmcıların akli hakikatini hem de hukuku içine alır. Bundan dolayı sahih nakille aklın açık verileri anlamlı bir şekilde birbirine karşıt olamaz. İbn Teymiyye'nin aklı nakli uzlaştırma çabası, sûfî ve filozoflara karşı Selefi geleneğin müdafaası anlamını taşıdığı gibi bazı naslar arasında çelişki veya akla (kıyas) aykırılık görüp te'vile, istihsan veya örf deliline giden fakihlere de bir cevap teşkil eder. Onun genel teorisinde ve ıslah projesinde merkezî bir öneme sahip olan icthad fikri ve taklid karşıtlığı da bu nakil-akıl uzlaşımı eksenine oturur. Kur'an, sahih sünnet ve eserle aklın açık ilke ve ön kabullerinin daima uyum içinde bulunacağını söyleyen İbn Teymiyye, bu iki kaynağın ferdî ve içtimai dindarlığın inşası için yeterli olacağını sıkça tekrarlar. Ancak onun, nakli ve nasları merkeze alıp akla onu doğrulayan ve anlamlı kılan bir işlev yükleyerek bu iki kaynak arasında müslüman filozofların aksine bir iç hiyerarşi kurduğu da görülür. Öte yandan İbn Teymiyye hakkında tesbitler kolaylıkla yapılabilirse de dinî ve akli ilimlerin bunun gibi hemen her dalında birçok eser telif eden bu büyük İslâm âliminin dinî ilimlerin çeşitli alanlarındaki görüşlerini kategorik bir çerçeveye oturtmak belli zorluklar taşır. Onun eserlerinde yer alan ifadelerden hareketle bazı genellemelere gitmenin her zaman isabetli olmayacağı açıktır. İbn Teymiyye hakkında kaleme alınan eserlerde ona isnat edilen görüşler arasında zaman zaman bazı farklılıkların görülmesi de bundan kaynaklanır.

İbn Teymiyye'nin tefsir konusunda yaptığı çalışmalar Selefi tefsirin klasik örneklerini oluşturur. İslâm tarihinde ilk bid'atların Kur'an'ı yanlış anlamadan doğduğunu söyleyen müellif, bunun öncelikli şartının Allah'ın kitabını te'vil ve tahriften kaçınarak bu konuda Selef yolundan gitmek olduğunu söyler. Hz. Peygamber ve Selef tarafından yapılan açıklamaları bir tarafa bırakıp âyetlerin zâhirî ve lafzî mânalarına bâtinî-tasavvufî anlamlar yüklemeye yönelik çabaları veya sırf akla dayalı yorumları, belli bir görüşün müdafaasını yapan grupların âyetlere bu görüş-

leri doğrultusunda anlam yüklemelerini hep te'vil olarak nitelendirir ve şiddetle eleştirir. Kur'an-ı Kerim'i başından sonuna kadar tefsir ettiği bir eseri bulunmakla beraber, gerek medresedeki tefsir derslerinde gerek camideki vaazlarında ve gerekse günümüze kadar ulaşan tefsire dair eserlerinde öncelikle Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeye çalışmış, eğer herhangi bir âyeti tefsir eden başka bir âyet bulamazsa sünnetle, daha sonra da sahâbe ve tâbîillerin sözleriyle açıklamıştır. Tefsirde sünnete kaynağının mâsum olması sebebiyle ayrı bir önem atfetmiş, Selef arasındaki ihtilâfın ahkâmı bulduğunu, tefsir alanında ise yok denecek kadar az olduğunu belirtmiştir. Onun tefsirinde esas olan bu hiyerarşi, genel Selefi çizgiyi yansıttığı gibi hadis ve fıkıh alanında izlediği metodolojiyle de uyum içersindedir. Mücerret re'y ile Kur'an'ı tefsir etmeyi ise yine Selefililiğinin bir gereği olarak haram görmüş ve bu şekilde davranan kişileri kendi arzularına uyan, bilgi sahibi olmadığı bir şeyin peşine düşen ve bunun sorumluluğunu yüklenen kişiler olarak nitelemiştir. Her vesileyle Allah'ın kitabına ve O'nun resulünün sünnetine dönme fikrine vurgu yapan İbn Teymiyye, âyetlere anlam verirken Kur'an ile yaşanan hayat arasında sıkı bir irtibat kurmaya, bilhassa kendi döneminin problemlerini Kur'an âyetleri ışığında çözmeye ve ileri sürdüğü görüşleri âyet ve hadislerle temellendirmeye özel bir önem verir (tefsir hakkındaki görüşleri için bk. *Mecmû'û fetâvâ*, XIII, 329-376).

Hadis konusunda "hâfız" derecesinde bir otorite sayılan İbn Teymiyye, dönemi kadar oluşan zengin hadis ve eser malzemesini gerek rivayet gerekse metin ve muhteva yönüyle yakından tanıyacak geniş bir hadis bilgisine sahipti ve İslâm düşmanı çevrelerle bid'atçı grupların yanında çeşitli gruplaşmaların da uydurma hadislerin ve İsrâiliyat'ın hadis literatürüne girmesinde dahlinin bulunduğu görüşündeydi.

Allah'ın kitabı ile resulünün sünnetini şer'î nas olarak hukukî deliller hiyerarşisinin birinci sırasına yerleştiren İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın teşrî değerini zayıflatıcı görüşlere karşı en küçük bir tahammülü yoktur. Ayrıca müctehid imamlardan hiçbirisinin Hz. Peygamber'in herhangi bir sünnetine kasten aykırı hareket etmediğini belirttikten onların Resûl-i Ekrem'in izinden gitmenin ve ona daima uymanın gerekliliği, peygamber dışındaki insanların sözlerinin ise alınabileceği gibi

terkedilebileceği hususunda ittifak ettiklerini söylemiştir. İbn Teymiyye'ye göre müctehid imamların sahih bir hadise aykırı ihtihadda bulunması, ancak Hz. Peygamber'in o sözü söylediğine inanmama-ları veya bu hadisle söz konusu meseleyi kastetmediğini zannetmeleri ya da bu hükmün mensuh olduğunu kabul etme-leri gibi hallerde söz konusu olabilir.

İbn Teymiyye mezhep taassubuna ve taklide saplanıp kalmamış, herhangi bir konunun hükmünü araştırırken o hususta mezheplerin görüşünün ne olduğundan ziyade o hükmün dayanak ve delillerinin ne olduğunu araştırmayı tercih etmiş, sahip olduğu zengin hadis ve eser malzemesi de bu konuda kendisine büyük kolaylık sağlamıştır. Onun zaman zaman mezhebinin hatta diğer mezheplerin genel kabullerinin aksine farklı görüşleri benimseyip savunması bu tutum ve çizgisinin tabii sonucudur. Kur'an ve Sünnet'i daha iyi anlamaya, bu iki kaynağı hayatın her alanında devreye sokmaya yönelik çabaları, döneminde iyice donuklaşmaya yüz tutmuş olan hukukî zihniyete yeni bir perspektif getirmiş ve ictihad fikrini yeniden canlandırmıştır.

Kaynak değerini inkâr etmemekle birlikte İbn Teymiyye icmâi aşap dönemiyle sınırlandırmaktan yanadır. Sahâbenin icmâini da onların Hz. Peygamber'den vârit bir hadis üzerinde ittifak etmeleri şeklinde anlar ve bunu "kat'î icmâ" olarak nitelendirir. Dolayısıyla hiçbir kat'î icmâ nasla çelişmez ve kitap, sünnet ve icmâ arasında tam bir uyum gözlenir. Bu görüşüne paralel olarak İbn Teymiyye, Mâlikî fık-hında daha etkin bir konuma sahip olan Medine ehlinin icmâini (amel-i ehl-i Medîne) dört kademede ele alır. Resûl-i Ekrem'den nakil değerine sahip icmâ ile Hz. Osman'ın şehid edilmesi öncesi döneme ait amelî ittifaka kaynak değeri yükler, delillerin çatışması halinde tercih kriteri olarak kullanır. İleri dönemlere ait icmâ id-dialarına güvensizliği, biraz da çeşitli fır-kaların ve aşırı görüşlerin ortaya çıkma-sıyla dinî anlayışın saflığının bozulduğu kanaatine dayanır (*Mecmû'u Fetâvâ*, XX, 303-313). Zannî icmâ, ileri dönemlerde fakihlerin tümevarım yoluyla ulaştıkları sonuçtan ibaret olup neticede onların herhangi farklı bir görüşü bilmedikleri şeklinde anlaşılmalıdır. Zannî icmâ ile amel etmek câiz olsa bile ona dayanarak bir nas devre dışı bırakılamaz. İcmâ olduğu zannedilen pek çok hususta gerçekte icmân bulunmadığını ileri süren İbn Teymiyye, talâkla ilgili konularda icmâ ger-

çekleştiği iddiasına rağmen çeşitli müctehidlerin veya mezheplerin aksi kanaatte olduklarını belirtir. Ona göre dört büyük müctehid imamın veya diğer bazı fakihlerin görüşlerinin bir noktada birleşmesi bağlayıcı bir icmâ niteliğinde olmadığı gibi bütün müslümanların ittifakıyla meydana gelmiş bir icmâ anlamına da gelmez. Müslümanların bir konuda ihtilâfa düşmesi halinde o meseleyi Allah'a ve Resulü'ne götürmeleri, Kitap ve Sünnet hangi görüşe delâlet ediyorsa ona uymaları gerekir. Ayrıca bir konuda icmâ bulunduğunu zanneden kişinin bu zannı onun adı geçen konuda ihtilâf bulunduğunu bilmemesine dayanmaktadır. O takdirde, hakkında sahih bir delil bulunmadığı, hatta Kitap ve Sünnet'e, sahâbeden gelen haberlere ve sahih kıyasa aykırı olduğu halde zayıf bir görüş üzerinde ümmet nasıl icmâ eder? (*Mecmû'u Fetâvâ*, XX, 10-14). İbn Teymiyye'nin bu görüşü ile Ahmed b. Hanbel'in, "Bir kimse herhangi bir konuda icmâ bulunduğunu iddia ederse bu yalandır; belki de insanlar ihtilâf etmişlerdir. Bu iddia Ebû Bekir el-Esam ile Bîşr b. Gıyâs'ın iddiasıdır. Bilmiyoruz, belki de insanlar ihtilâf etmişler, fakat bu haber ona ulaşmamıştır" (*Me-sâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 438-439) sözü arasında hemen hemen hiçbir fark yoktur ve İbn Teymiyye'nin icmâ konusunda mezhep imamının kanaatini sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca onun bu yaklaşımında, ümmet arasında icmâ bulunduğu kabul edilen bazı konularda farklı ictihadlara ulaşmasını meşrulaştırma ve bu ictihadlarının isabetli olduğunu ispat edebilme gayretlerinin de etkili olduğu söylenebilir.

İbn Teymiyye kıyası "birbirine benzer şeyleri birleştirmek, farklı şeyleri de ayrı tutmak" şeklinde açıklayarak ve dinde sahih kıyasa aykırı hiçbir nassın bulunmamacığını söyleyerek âdeta fikhî kıyastan çok mantıkî kıyası ön plana çıkarmaktadır. Sahih kıyas aynı zamanda adaletle tâbi olmak demektir ve sahâbe ile tâbiînin kullandığı bir yoldur. Kıyas nassa aykırı düşüyorsa o takdirde fâsid kıyastan söz edilir. Bu sebeple de "musarrât" hadisinde olduğu gibi bir nassın kıyasa aykırılığını ileri süren veya icâre akdinde olduğu gibi bazı hukukî işlemleri kıyasa aykırı bulan fakihleri sert bir dille eleştirerek kıyas-nas uyumuna fık-hın çeşitli alanlarından örnekler verir. Kitap ve Sünnet merkezli bir fikrî oluşumun sözcülüğünü yapan İbn Teymiyye'nin diğer mezhepler (özellikle de Hanefîler ve Mâlikîler) tarafından da-

ha kolaylıkla kullanılan kıyas, özellikle de re'y karşısında çekimser hatta muhalif bir tavır sergilediği ve kıyası nas bulunmadığında başvurulabilecek istisnâ bir yol olarak gören Selefi-Hanbelî çizgiyi sürdürdüğü görülür. Nitekim Ahmed b. Hanbel ve hatta hocası İmam Şâfiî, diğer iki mezhep mensuplarını nassın bulunduğu yerde kıyasa başvurdıkları için eleştirmişlerdir. İbn Teymiyye, delilleri araştırıp ilgili konuda herhangi bir nas bulunmadığına dair zann-ı gâlib meydana geldikten sonra kıyasa gitmenin câiz olduğunu ifade ederek mezhebin genel çizgisini savunur (*el-Müsevede*, s. 330-331). Ancak bir konuda nassın bulunup bulunmadığı veya ne ölçüde o konuya delâlet ettiği hususu sadece hadis bilgisiyle değil fakihin ve fık-h mezheplerinin metodolojisiyle de yakından bağlantılı, kısmen de sübjektif bir nitelik taşır. Ayrıca İbn Teymiyye'nin bir taraftan fikhî kıyasa az başvururken diğer taraftan çeşitli din ve mezhep mensuplarıyla yaptığı cedel ve tartışmalarda mantıkî kıyası oldukça sık kullandığı görülür.

Genelde Hanbelî fakihlerinin, özellikle de İbn Teymiyye'nin Selef çizgisinde bir dinî anlayışı savunması, itikad sahasında akıl istidlâlin ve yorumun alanına bir daraltma getirde de fık-h alanında âdeta aksi yönde sonuç vermiştir. Çünkü Kur'an ve Sünnet merkezli bir metodoloji geliştirip diğer fık-h mezheplerinin bu iki kaynaktan hüküm çıkarma konusunda sonradan geliştirdikleri çeşitli metot ve delillere fazla sıcak bakılmaması, nasların fikhî olaylara nisbetle çok daha sınırlı kalması sebebiyle zorunlu olarak fık-h alanında akla ve yoruma çok geniş bir yer bırakmıştır. Her ne kadar İbn Teymiyye, bunun bir akıl yürütme ve re'y faaliyeti değil nassın doğrudan veya dolaylı delâletini araştırmaktan ibaret olduğunu ifade eder ve geniş Kur'an ve hadis kültürüyle bunu destekler bir görüntü vererek nasların sınırlı olduğu tezini reddederse de yapılan iş, bir problemin veya çözüm önerisinin nasla ilişkilendirilmesinden başka bir şey değildir. Bu sebeple İbn Teymiyye, ilk bakışta fikhî kıyasa ve geleneksel usul kurallarına fazla itibar etmiyor olsa da netice itibarıyla fık-hın muâmelât alanında diğer fık-h mezheplerine göre daha esnek, değişikliğe açık bir tavır ortaya koymuştur. Öte yandan İbn Teymiyye'nin kıyas ve re'y konusundaki çekimser tavrının hukuk alanında yol açabileceği donukluğu maslahat düşüncesine geniş bir yer vererek hatta buna Hanefî ve Mâlikî-

ler'in istihsan ve akli tahsinini de içine alacak tarzda geniş bir içerik kazandırarak giderdiği görülür. İbn Teymiyye, maslahat metodunu belirli kural ve şartlara bağlayarak sıkça kullanırken mefseket karşısında maslahat yönünü tercih etme prensibi onun fıkıh usulündeki en önemli özelliklerinden biri haline gelmiş, bu sebeple de hukukî işlemlerde objektif ölçülerle yetinme yerine her davranışın sebep-sonuç ilişkisi içerisinde yol açabileceği muhtemel sonuçları göz ardı etmeyen, tarafların niyet ve maksadını da devreye sokan bir yaklaşım sergilemiştir. Şer'î kurallardan amacın bunların lafızları değil maksatları olduğunu belirten İbn Teymiyye, akidlerin yorumunda iç iradenin üstünlüğü ilkesini (sübjektif nazariye, irade hürriyeti teorisi) savunmuş, akid ve hukukî işlemlerde kast ve sâike öncelik tanıyan ve yol açabileceği olumsuz sonuçlara göre davranışlara değer biçen bir tavır ortaya koyarak Mâlikîler'le aynı çizgide yer almıştır. Bundan dolayı maslahat düşüncesi kadar sedd-i zerâi' ilkesi de İbn Teymiyye'nin metodolojisinde önemli bir yer tutar.

İbn Teymiyye'nin çeşitli fûrû-i fıkıh konularında bazan kendi mezhebinin, bazan da bütün mezheplerin görüşlerinden farklı düşündüğü olmuştur. Meselâ İbn Teymiyye, mukayyet su ile (meyve suyu, gül suyu gibi) hadesten tahâretin, mesafenin uzun veya kısa olmasına bakılmaksızın her yolculukta dört rek'atlı namazların farzlarının iki rek'at olarak kısaltılmasının câiz olduğunu, kasten bir namazı terkeden kimsenin o namazı kazâ etmesinin câiz olmayıp bunun için tövbe etmesi ve çokça nâfile namaz kılması gerektiğini, tilâvet secdesi yapabilmek için tahâretin (abdest) şart olmadığını, cuma ve bayram namazı gibi namazların vaktinin geçmesinden korkan kişinin su bulunmasına rağmen hemen teyemmüm alarak namazı kılmasının câiz olduğunu, ramazanda akşam olduğu kanaatiyle, fakat gerçekte gündüz vakti yiyen kimsenin bu orucu kazâ etmesinin gerekmediğini, mestlerin iki ayağı tam bir şekilde kapatmış olma şartları bulunmadan üzerine mesh yapmanın câiz olduğunu, hayızlı kadının tavaf yapabileceğini, müslüman bir kişinin Ehl-i kitap'tan olan bir zimmiye vâris olabileceğini, süt emzirme sebebiyle sihrî haramlığın doğmayacağını, süs amacıyla kullanılan gümüş takıların birbiriyle aynı fiyatla değil de fazlaya satılabileceğini ve fiyattaki bu fazlalığın işçilik karşılığı olduğunu savunmuş ve bu görüşleriyle ulemânın çoğunluğuna aykırı düş-

tüğü gibi birçok tartışmayı da başlatmıştır (İbn Receb, II, 404-405; Mer'î b. Yûsuf, s. 141-145). Ancak İbn Teymiyye'nin fıkıh alanında en çok tartışılan görüşleri talâk konusuyla ilgili olanlardır. İbn Teymiyye, bir kişinin hanımını bir mecliste aynı anda üç talâkla boşaması halinde, hem kendi mezhebinin hem de diğer mezheplerin hâkim görüşlerinin aksine bununla üç talâkın değil sadece tek bir talâkın gerçekleşeceğini ve bunun geri dönüşü mümkün olan (ric'i) bir talâk sayılacağını, bu görüşünün kitaba ve Hz. Peygamber'in sünnetine daha uygun düştüğünü ileri sürmüştür. Yine İbn Teymiyye, üç talâkla boşanmış bir kadının tekrar eski kocası tarafından nikâhlanabilmesi için boşaması şartıyla başka bir erkekle evlendirilmesini (tahlîl, hülle) reddetmiş, kadının âdet zamanında yapılan talâkların da hükümsüz olduğunu savunmuştur. Onun birinci görüşü genelde Hanbelîler'in, özelde İbn Teymiyye'nin sedd-i zerâie önem verip her türlü hiyele karşı gösterdiği sert muhalefetle, ikinci görüşü ise sünnete aykırılığı hukukî işlemin sonucunu değiştiren bir müeyyideye bağlamış olmasıyla açıklanabilir. Talâk konusunda onun belki de en çok tepki toplayan ve hapsedilmesine yol açan görüşü ise yemin maksadıyla yapılan talâkın geçersiz olacağı, bunun talâk değil sadece yeminden cayma sayılacağı ve dolayısıyla boşama değil yemin hükümlerinin gerçekleşeceği görüşüdür. İbn Teymiyye, toplumda yaygın bir şekilde kullanılan ve pek çok ailevi problemin yaşanmasına sebep olan, "Şunu yaparsam veya yapmazsam hanımım boş olsun"; "Şunu alırsam, şunu yersem, şunu giyersem ... hanımım boş olsun" gibi sözlerin talâk amacıyla söylenmediğini, sadece söze güç ve kuvvet vermek için kullanıldığını, dolayısıyla vaad edilen iş gerçekleşmediği zaman talâkın değil yemin kefâretinin söz konusu olacağını ileri sürmüştür (talâkla ilgili görüşleri için bk. *el-Fetâva'l-kübrâ*, III, 3-177). Gerçekten bu görüş, mezheplerin meşhur olan genel kabullerine aykırı yeni bir yaklaşım ve ictihaddır. Bu görüş yüzyıllardır süren anlayış ve uygulamalara aykırı düştüğü, yargı kararlarını etkileyecek ve toplumda kargaşaya yol açabilecek bir boyuta ulaştığı için İbn Teymiyye'nin fetva vermesi yasaklanmış ve kendisi döneminin yöneticileri tarafından çeşitli defalar uyarılmıştır. Ancak İbn Teymiyye, bu konunun ictihadi bir mesele olduğunu ve yöneticilerin bu hususta kendisine müdahale etme hakkının bulunmadığını, ayrıca bir âli-

min ulaştığı bir hakikati yöneticilerden korkup gizlemesinin câiz olmadığını belirtmek kendi görüşünü savunmaya devam etmiştir (İbn Kesîr, XIV, 87, 97).

Öte yandan İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'îyye* adlı eserinde ve diğer eserlerinde devlet nizamına olan ihtiyacı, devlet başkanına itaatın gerekliliğini, onun halkın vekil ve velisi olduğunu dile getirir. Ona göre yöneten -yönetilen ilişkisi temelde adalet esasına dayanır. Yöneticilerin temel görevi dinin ahkâmını muhafaza etmek, iyiliği emredip kötülükleri yasaklamak ve içtimai nizamı korumaktır. Bütün İslâm düşüncülerinin ortaklaşa ifade ettiği bu hususlara İbn Teymiyye, hem genel ıslah projesinin bir parçası olduğu için hem de mevcut yöneticilere bir eleştiri getirmek amacıyla sık sık vurgu yapar. İbn Teymiyye'nin ifadelerinden, İslâm dünyasında aynı anda birden fazla halifenin bulunmasını câiz gördüğü anlaşılmaktadır. Ona göre imanın rûknü olan kelime-i şehâdet sadece Allah ve Resulü'ne itaat etmeyi gerektirir. Bu prensip ise kendilerine itaat edilmesi gereken imamların sayısına herhangi bir sınır koymak anlamına gelmez. İbn Teymiyye'nin hilâfetle ilgili görüşlerinde, içinde yaşadığı dönemin ve özellikle Bağdat'ın Moğollar tarafından işgaliye Abbâsî hilâfetinin son bulması, Anadolu, Suriye, Mısır ve diğer bazı İslâm ülkelerinde küçük devletlerin kurulması gibi tarihî sebeplerin etkili olduğu görülmektedir. Önceki dönem Hanbelî fakihlerinin hilâfet hakkındaki genel kanaatleri ise küçük müslüman devletlerin Abbâsî hilâfetinin himayesi altında toplanması doğrultusunda oluşmuştu.

İslâm vahyinin daha önce gelen Yahudilik ve Hristiyanlığın yerine geçmek için nâzil olduğunu belirten İbn Teymiyye, bu noktadan hareketle bu dinlerin mensuplarının kendi kitaplarını tahrif ettiklerini belirtmiş ve sinagoglarla kiliselerin tamiri veya yeniden inşası faaliyetlerine karşı çıkmıştır. Bu konuda da herhalde Moğol ve Haçlı saldırılarının devam ettiği, müslümanlarla gayri müslimler arasındaki karşılıklı güvenin sarsıldığı siyasî ve içtimai şartların büyük etkisi olmuştur. İbn Teymiyye, İslâm toplumu içerisindeki çeşitli bid'at ve hurafelerle de mücadele ederek başta peygamberler olmak üzere evliyanın veya faziletli insanların takdis edilmesine, onlardan yardım istenmesine, dualarda aracı ve vesile kılınmalarına (tevessül), bu kişilerin kabirlerine ibadet amacıyla ziyaretler yapılmasına, özellikle çeşitli tarikatlara mensup şeyh veya mü-

ridlerin ibadet maksadıyla icra ettikleri zikir, mûsiki, raks uygulamalarına ve giyim kuşam konusundaki bazı davranışlarına karşı çıkmıştır. Bunlardan tevessül, mutasavvifenin hal ve davranışları ile kabirleri ziyaret konularında çeşitli mektuplar, risâleler ve kitaplar yazmıştır. Bu hususlar içerisinde İbn Teymiyye'yi en çok meşgul eden hatta hapse atılmasına sebep olan konu ise ibadet kastıyla kabirleri ziyarete gitme meselesidir. Enbiya ve sâlih kişilerin kabirlerini ziyaret için özel yolculuğa çıkmanın bid'at olduğunu, Hz. Peygamber'in bunu emretmediğini, sahâbe ve tâbiünden hiç kimsenin bu işi yapmadığını ve hiçbir müctehid imamın da bunu müstehap görmediğini belirten İbn Teymiyye, böyle bir yolculuğun taat (ibadet) olduğu inancıyla çıkılması halinde sünnete ve icmâa muhalefet sebebiyle haram bir iş yapılmış olacağını ileri sürer (*Mecmû'u fetâvâ*, XXVII, 184-193). İbn Teymiyye bu görüşü için de özellikle Resûl-i Ekrem'in, "Ancak üç mescidi ziyaret için yol hazırlığı yapılır: Mekke'deki Mescid-i Harâm, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ ve benim mescidim" (Buhârî, "Şalât", I, 6; Müslim, "Hac", 415, 512; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 94; Tirmizî, "Şalât", 126) meâlindeki hadisini delil getirmiş, hatta yalnızca Hz. Peygamber'in kabirini ziyaret amacıyla yapılan seyahatin dahi günah olduğunu ileri sürmüştür. İbn Teymiyye tarihî ve dinî mekânları, enbiya ve sâlih kişilerin türbelerini ibret almak gibi sebeplerle ziyaret etmede, eski millet ve kavimlerin yaşadıkları bölgeleri gezmede dinen bir sakınca görmediği, fakat ibadet olduğu inancıyla bu tür yerleri ziyareti aynı zamanda tevessül inancını da içermesi sebebiyle tevhid akidesini zedeleyici, insanları şirk ve hurafe bataklığına sevkeden bir davranış olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Onun bu konuda sert bir muhalefet göstermesinde halk arasında yaygın çeşitli inanış ve âdetlerin önemli payı olmalıdır. Hayatının sıkıntılarla geçmesinde, halk ve ulemâ katında birçok ciddi tepkiye muhatap olmasında, nüfuz ve selâhiyet sahibi çeşitli şahsiyetlere yönelik tenkitlerinin de etkisi bulunmaktadır. Meselâ Gazzâlî, İbn Rüşd, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız gibi âlim ve sûfiilere şiddetli hücumlarda bulunmuş, özellikle Gazzâlî'nin *el-Münküz mine'd-dalâil* ile *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* adlı eserlerindeki felsefî fikirlerini sert bir şekilde eleştirmiştir.

Esasında İbn Teymiyye'nin geniş tartışmalara yol açan mukaddes üç mescid di-

şındaki yerler için özel yolculukların yapılmaması, yemin kastıyla yapılan talâkın geçersizliği, Allah'ın sıfatları, bid'at ve hurafelerle mücadele gibi konular ehl-i hadîs ile ehl-i re'y veya Selefler ile Mu'tezile ve daha sonra da Eş'arîler arasında yüzyıllardır tartışılan meselelerdir. Ancak İbn Teymiyye'nin görüşlerini savunurken veya karşı görüşü eleştirirken takındığı sert, tâvîzsiz ve kırıcı üslûbu, tebliğinde heyecanlı ve ısrarcı olması, hatalı ve sakıncalı gördüğü bir hususa dikkat çekebilmek için zaman zaman abartılı ifadeler kullanması etrafındaki muhalefeti güçlendirmiş ve hareket geçirmiştir. Öyle ki bizzat İbn Teymiyye'yi seven ve sayan birtakım Hanbelî âlimleri dahi onun bazı fetvalarının alınmaması gerektiğini söylemişlerdir (İbn Receb, II, 394). Ancak döneminde yol açtığı tartışmalar ve tepkiler, ıslah ve tebliğ konusunda sadece konuşmak veya yazmakla kalmayıp fiilen de mücadele etmesi, Kitap ve Sünnet yanında sadece sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiünden oluşan selef-i sâlihînin görüşlerini merkeze alıp bid'atlara ve taklide karşı mücadelesi, aynı zamanda onun fikirlerinin İslâm dünyasında geniş ve kalıcı bir etkiye sahip olmasının da temel âmilini teşkil etmiştir. İbn Teymiyye'nin Selefî tavrı, bir taraftan dinî düşüncüyü durağanlaştırıp belirli bir tarihî ve coğrafi alana hapsederken diğer taraftan bid'at anlayışının geniş tutulmasına ve bid'atla mücadelenin sert bir şekilde yapılmasına sebep olmuştur. İslâm düşüncesiyle ilgili ilk ve sahih kaynakların Kur'an, Sünnet ve selef-i sâlihînin görüşleri olması sebebiyle onun bu düşüncesi bugün de birçok kişi ve hareket tarafından genel kabul görmüş, tevhid akidesini zedeleyici türden bid'at ve hurafelerle mücadelesi pek çok âlimin ve İslâmî hareketin ilgisini çekmiştir. Bid'at ve hurafelere karşı çıkmak, taklide karşı çıkmanın ve akifleşme sürecinin de ilk basamağını teşkil etmiş ve bu sebeple söz konusu âlimler ve İslâmî hareketler, bazı araştırmacılar tarafından İslâm düşünce tarihinde İslâm modernizminin temsilcileri olarak nitelendirilmiştir. İbn Teymiyye, inanç-ahlâk alanındaki sapmaları giderme ve fıkıh alanındaki donukluğu açma yönünde bir ıslah projesini başlatmış, en azından döneminde belli belirsiz var olan ıslah düşüncesine hareket kazandırmış, bunun teorik çerçevesini oluştururken dinin aslî kaynaklarına ve bu kaynakların ortaya çıktığı tarihî-içtimâî sürece başvurmuştur. Bu sebeple kendisinden iki yüzyıl önce Gaz-

zâlî'nin yaptığına benzer şekilde İslâmî karakteri gölgeleyebilecek mistik ve felsefî akımlara, halkın yanlış inanış ve uygulamalarına karşı dinin aslî kaynaklarına dönüş çağırısı yapmış, bid'at ve taklide karşı çıkmıştır. Böyle olunca İbn Teymiyye'nin Selefîliği dinin aslî unsurları olan inanç ve ibadetler alanında öze dönüşü ve saflığı amaçlasa da hukuk sahasında akla ve yoruma geniş bir alan bıraktığından İslâm toplumlarına geçmişi tekrar yaşatmayı değil dönemi ve sonrası için çözüm üretmeyi, hatta devamlı kendini yenilemeyi hedefleyen ıslahatçı bir çizgiye sahipti. Bu açıdan bakıldığında onun Selefî tavrı ile ıslahatçı çizgisi birbirini tamamlamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Şalât", I, 6; Müslim, "Hac", 415, 512; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 94; Tirmizî, "Şalât", 126; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *el-Müsevvede* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1983, s. 330-331; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî), Riyad 1412/1991, IV, 109, 154; XIII, 329-376; XX, 10-14, 204, 303-313; XXVII, 184-193; XXVIII, 63; XXXIV, 209-210; a.mlf., *es-Şârimü'l-meslûl* (nşr. Muhammed b. Abdullah b. Ömer el-Halevânî – Muhammed Kebîr Ahmed Şevderî), Demmâm 1417/1997, neşredenlerin girişi, I, 33-152; a.mlf., *el-Fetâvâ'l-kubrâ* (nşr. Hasaneyn Muhammed Mahlûf), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), III, 3-177; a.mlf., *Ref'u'l-melâm (İslam Hukukunda Mezhepler içinde, trc. Hayreddin Karaman)*, İstanbul 1971, s. 35-74; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Zühayr eş-Şâvîş), Beyrut 1408/1988, s. 438-439; Zehebî, *el-İber*, IV, 84; a.mlf., *Mu'cemü's-şüüh: el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. M. Habîb el-Hile), Taif 1988, I, 56; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1496-1498; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetu'l-muhtaşar fi ahbârî'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 284-289; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Esmâ'ü mü'el-fefâtî Şeyhîlislâm İbn Teymiyye* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1403/1983; Takıyyüddin es-Sübkî, *er-Resâ'ilü's-Sübkîyye fi'r-red 'alâ İbn Teymiyye ve tilmîzihi İbn Kayyim el-Cevziyye* (nşr. Kemâl Ebû'l-Münâ), Beyrut 1403/1983, neşredenlerin girişi, s. 12; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 15-33; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 74-80; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 185, 241, 254, 245, 299, 302, 333-336, 344-345, 352; XIV, 14-254; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Ali el-Ba'î, *Kitâbü'l-Fetâvâ* (nşr. Abdülmecîd Selîm), Beyrut 1407/1987, neşredenlerin girişi, s. 23-48; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952, II, 387-408; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, I, 144-160; İbn Nâsirüddin, *er-Reddü'l-vâfir* (nşr. Zühayr eş-Şâvîş), Beyrut-Dimaşk 1400/1980, s. 57-222; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 271-272; a.mlf., *Menhelü's-şâfi*, I, 358-362; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Makşadü'l-ersed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, I, 132-139; *Tercemesi*, IV, 221-229; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 75-80; Ebû'l-Yümün el-Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr.),

Beyrut 1997, IV, 151, 298, 312, 320, 321, 324, 239; V, 24-44, 50, 56, 62, 66-68; Mer'î b. Yûsuf, *el-Kevâkıbü'd-dürriyye fî menâkıbü'l-müctehid İbn Teymiyye* (nşr. Necm Abdurrahman Halef), Beyrut 1406/1986, s. 55-80, 100-109; *Keşfü'z-zunûn*, I, 135, 220, 260, 261, 277 vd.; Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî, *Cilâ'ü'l-'ayneyn*, Bulak 1298, s. 153-155, 308-358; Brockelmann, *GAL*, II, 117, 125-127; *Suppl.*, II, 119-126; G. Makdisi, "İbn Taimiya's Autograph Manuscript on Istihşân: Materials For the Study of Islamic Legal Thought", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb* (ed. George Makdisi), Leiden 1965, s. 446-479; a.mlf., "İbn Taymiyya: A Süfi of the Qâdiriyya Order", *American Journal of Arabic Studies*, I, Leiden 1974, s. 118-129; a.mlf., "Hanâbilah", *ER*, VI, 178-188; Abdüsselâm Hâşim Sîretüh, *el-İmâm İbn Teymiyye*, Kahire 1389/1969, s. 74-77; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda Mezhepler*, İstanbul 1971, s. 23-33; H. Laoust, *Nazariyyâtü Şeyhülislâm İbn Teymiyye fî's-siyâse ve'l-ictimâ'* (trc. Muhammed Abdülazîm Ali - Mustafa Hilmi), Kahire 1396/1976, s. 274-301; a.mlf., "La bibliographie d'Ibn Taymiyya d'après Ibn Kathîr", *BEÖ*, IX (1942-43), s. 115-162; a.mlf., "Le Hanbalisme sous les Mamlouks bahrides", *REI*, XXVIII (1960), s. 1-71; a.mlf., "Hanâbila", *El*² (İng.), III, 158-162; a.mlf., "İbn Taymiyya", *a.e.*, III, 951-955; Selâhaddin el-Müneccid, *Şeyhülislâm İbn Teymiyye*, sîretüh ve ahhârüh 'inde'l-mü'errihin, Beyrut 1976, s. 6-152; a.mlf., "Mersûmü Memlûkî Şer'îbî-mu'hâlefetü 'âkıdeti İbn Teymiyye", *MMIADm*, XXXIII/2 (1958), s. 259-269; Fazlurrahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın), İstanbul 1981, s. 103, 118, 139-140, 142-145, 185-187, 245-247; Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Hâş bi-hayâtü Şeyhülislâm el-hâfiz Ahmed b. Teymiyye* (trc. Saîd el-Azamî en-Nedvî), Küveyt 1403/1983, s. 19-117; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-eccdâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 344-352; Süleyman el-Hilâlî, *İbn Teymiyye el-müfterâ'aleyh*, Amman 1405/1985, s. 19-38; Ömer Ferruh, *İbn Teymiyye el-müctehid beyne ahhâmî'l-fukahâ' ve'âcâtî'l-müctemâ'*, Beyrut 1411/1991, s. 70-77, 251-266, 349-370, 495; Muhammed Ebû Zehre, *İbn Teymiyye: Hayâtühü ve 'aşruhüh, ârâ'ühü ve fıkühüh*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 36-153, 212-236; Muhammed Yûsuf Mûsâ, *İbn Teymiyye*, Kahire, ts. (Mektebetü Mîsır), s. 66-117, 121-311; Muhammed el-Ya'îlavî, *Eştât fî'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naqd*, Beyrut 1992, s. 409-416; Muhammed b. İbrâhim eş-Şeybânî, *Mecmû'atü mü'ellefâtü Şeyhülislâm İbn Teymiyye*, Küveyt 1414/1993; Abdülvahid b. Abdülkuddûs es-Silefî, "Şeyhülislâm İbn Teymiyye: Tercümânü'l-Kur'ân" (trc. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Feryevâî), *Buhûşü'n-nedveti'l-âlemiyye 'an Şeyhülislâm İbn Teymiyye ve 'âlihî'l-hâlîde* (nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Feryevâî), Riyad 1418/1997, s. 243-256; Yûsuf Hüseyin Ahmed el-Ezherî, "Şeyhülislâm İbn Teymiyye ve cühûdühü fî isrâ'î'l-fikhi'l-İslâmî", *a.e.*, s. 285-315; İbrâhim Abdülbâkî, "Şeyhülislâm İbn Teymiyye", *ME*, XXX/2 (1961), s. 162-169; Gary Leiser, "Hanbalism in Egypt before the Mamlûks", *SI*, LIV (1981), s. 155-181; Sheikh M. Safiullah, "Wahhabism: A Conceptual Relationship Between Muḥammad İbn 'Abd al-Wahhâb and Takiyy al-Din Aḥmad İbn Taymiyya", *HI*, X/1 (1987), s. 67-83; Khaliq Ahmad Nizami, "The Impact of İbn Taymiyya on South Asia", *Jour-*

nal of Islamic Studies, I, Oxford 1990, s. 120-149; Sherman A. Jackson, "İbn Taymiyyah on Trial in Damascus", *JSS*, XXXIX/1 (1994), s. 41-86; Muhammed b. Sa'd eş-Şüveyrî, "İbn Teymiyye ve'd-difâ' 'anî'l-İslâm", *Mecelletü'l-Bühûşî'l-İslâmiyye*, sy. 44, Riyad 1415-16, s. 257-308; Moh. Ben Cheneb, "İbn Teymiyye", *IA*, V/2, s. 825-829; Ali Sâmi en-Neşşâr, "er-Red 'ale'l-manḥiqiyyîn li'İbn Teymiyye", *TI*, IV, 105-117; Abbâs Zeryâb, "İbn Teymiyye", *DMBİ*, III, 171-193.

FERHAT KOCA

İtikadî Görüşleri. 1. Akıl-Nakil İlişkisi.

Dinin temelini teşkil eden itikadî konularda Kitap ve Sünnet'te yer alan ve Selef âlimleri tarafından benimsenen naslara dayalı dinî akılcılık metodunu tercih etmek gerektiğini düşünen İbn Teymiyye, dinde Kur'an'ın rehberliğini esas alarak ona uymanın lüzumunu sık sık dile getirir. Bu düşüncesinde sahâbe, tâbiîn ve imam-lara tâbi olduğunu belirterek onların Kur'an'a aykırı herhangi bir akıl yürütmeyi kabul etmediklerini, Kur'an'ın önüne çıkarılan hiçbir görüşü benimsemediklerini söyler (*Der'ü te'âruzi'l-aql ve'n-naql*, I, 164; *Mecmû'u fetâvâ*, XVI, 471).

İbn Teymiyye'ye göre Kur'an sadece itikadî hükümlere değil bu hükümlerin akfî delillerine de yer verir, "âfâk ve enfûsten deliller" (Fussilet 41/53) gibi açık ifadelerle çeşitli âyetlerde bu delillere işaret eder. Dolayısıyla dinde hüccet olan şer'î deliller, Hz. Peygamber'in haber verdiği ve Kur'an'ın delâlet ettiği naklî delillerin yanında mevcûdatın şehâdet ettiği akfî delilleri de ihtiva ettiği için akıl ve nakil bütünlüğünü sağlar. Dinen meşrû olmayan deliller ise bunların dışında kalan, cedele dayalı mesnetsiz iddialardır. Meselâ tevhid, peygamberlerin doğruluğu, ilâhî sıfatların ve haşrin ispatı gibi akılla bilinebilen konularda vahiy yol gösterir ve çeşitli ipuçları verir. Dolayısıyla vahyin işaret etmesi şartıyla bazı akfî burhan ve kıyaslar da şer'î delil sayılabilir. Ayrıca delilin akfî veya sem'î diye nitelenişi medih yahut zem ifade etmez, yalnızca o delilin bilinme şeklini ortaya koyar; diğer bir ifadeyle şer'î delil aklinin zıddı değildir. Çünkü şer'inin mukabili bid'îdir (bid'at oluş); bu çerçevede şer'îlik nitelmesi övgü ifadesi iken ikincisi bunun zıddı bir anlam taşır (*Der'ü te'âruzi'l-aql ve'n-naql*, I, 198-200). Hatta filozofların burhan dedikleri kesin (yakini) öncüllerden oluşan kıyaslar da buna dahildir; yani bunların şer'î kaynaklarda bulunması veya onlarla desteklenmesi akfî, diğerleri bid'îdir. Öte yandan Kur'an'da yer alan meseller de sonuçta birer kıyas-tır yani akfî istidlâllerdir (a.g.e., I, 27-28; *Mecmû'u fetâvâ*, III, 296-297).

Kelâmcıların yaptığı gibi nasların dışındaki akfî bir alan ayırımına gidilerek haklarında Resûl-i Ekrem'den nakil bulunmayan itikadî hükümlerden veya delillerden "usûlû'd-dîn" diye söz edilmesi bizzat usûlû'd-dîn kavramının kendisiyle çelişki teşkil eder. Çünkü usûlû'd-dîn Hz. Peygamber vasıtasıyla gelen dinin en önemli unsurlarını ifade eder. Eğer Resûlullah'tan menkul olmayan deliller ve hükümler de usûlû'd-dîne dahil edilecek olursa ya Hz. Peygamber'in dinin bir kısmını ihmal ettiği ya da ümmetin onun açıkladığı bazı hükümleri gizlediği ihtimalleri doğar. Bunların her ikisi de mümkün olmadığına göre bu tür iddialar ancak usûlû'd-dînden olmayana ona dahil etme gayretleri olarak izah edilebilir.

Tevhid, sıfatlar, kader, nübüvvet ve meâd gibi itikadî konular veya bunların delilleri Allah ve Resulü tarafından bütünüyle ve en iyi şekilde açıklanmıştır. Çünkü bunlar en önemli konular olup Allah dinini tamamladığına göre (el-Mâide 5/3) bu delillerin ve meselelerin ihmal edildiği düşünülemez. Hatta naslarda yer alan akfî deliller sonradan filozoflar ve kelâmcılarca ortaya konan akfî delillerden daha kuvvetlidir (*Der'ü te'âruzi'l-aql ve'n-naql*, I, 26-28; *Mecmû'u fetâvâ*, III, 294-296). Bundan dolayı arazların hudûsüyle âlemin hudûsüne istidlâlde bulunmak gibi akfî yöntemler İbn Teymiyye'ye göre usûlû'd-dînden olmadıkları gibi güçlü deliller de değildir. Nitekim Eş'arî ve gerçeği görebilen diğer bazı ince görüşlü kelâmcılar, bu tür istidlâllerin peygamberlerin ve onların takip edenlerin yöntemi olmadığını itiraf etmişlerdir (*Der'ü te'âruzi'l-aql ve'n-naql*, I, 38-39; *Mecmû'u fetâvâ*, III, 303-304).

İbn Teymiyye, akıl ve nakil münasebetine dair görüş beyan eden zümreleri Kur'an merkezli olarak üç gruba ayırır. Birinci grup Kur'an'daki akfîliliği ve akfî delilleri kabul etmeyenler, ikinci grup kabul eden fakat anlama ve tesbitte hata edenler, kendisinin de dahil olduğunu belirttiği üçüncü grup ise Kur'an'daki akfî delilleri doğru bir şekilde bilip anlayanlardır (*Mecmû'u fetâvâ*, XVI, 470-471). Ona göre esasen ehl-i hak (Selef ulemâsı) akfî delillere ve aklın doğru kabul ettiği hükümlere itiraz etmez; onların itirazda bulunduğu şey aklın Kitap ve Sünnet'e muhalif sonuçlara varabildiği iddiasıdır. Halbuki tam aksine dinle çelişen her şey akıl tarafından da yanlış bulunur (*Der'ü te'âruzi'l-aql ve'n-naql*, I, 194). Bununla birlikte diğer kelâmcılar gibi İbn Teymiyye